

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

ADVERSUS GnosticOS SCORPIACE (a)

ARGUMENTUM.

Gnosticos adoritur, qui martyrium tollebant: illius utilitatem necessitatemque probat. Scorpiace sive Scorpiacum liber hic vocatur, quoniam Scorpionum in morem latenter simplicioribus imponerent, dicebantque Deum sanguinem Christianorum non sitire, nec Christum de morte nostra salutem expectare.

EDIT. VENET.

CAPUT PRIMUM.

Magnum de modico malum (b) scorpios (1) terra suppurat: tot venena, quot genera (2); tot pernicias, quot et species; tot dolores, quot et colores (c), Nicander scribit et pingit: et tamen (d) unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda; quæ cauda erit, quodcumque de postumo corporis propagatur, et verberat. Proinde (3) scorpium series illa nodorum, venenata intrinsecus venula subtilis, ar-

A cuato impetu surgens (e), hamatile spiculum in summo tormenti ratione (f) stringit; unde et bellicam machinam, retractu tela vegetantem (g), de scorpio nominant. Id spiculum (h), et fistula est, patula tenuitate in (4) vulnus et virus, qua figit effundit (i). Familiare periculi tempus æstas (5); Austro et Africo sævitia velificat (6). In remediis naturalia plurima (7); aliquid et magia circumligat, medicina cum ferro et poculo occurrit. Nam et (8) præbunt quidam (9), festinando tutelam; sed concubitus exhaurit (j), et denuo sitiunt. Nobis fides præsidium, si non et ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adjurandi (k), et urgendi (l) (10) bestiæ calcem: hoc denique modo (m) etiam ethnicis sæpe subvenimus; donati a Deo ea potestate (n), quam Apostolus dedicavit (Act., XXVIII), cum morsum viperæ spreuit. Quid ergo promittit sty-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Scorpionum Pam. Rhen. Seml.
 (2) Ingenia, Pam. Ihen. Seml. et genera, Petr. Ciacomius ex Isidoro.
 (3) Periude ut Rhen. Seml. proinde scorpium Jun.
 (4) Id Rhen. Seml.
 (5) Æstus Pam. Franeq.
 (6) Velificabat Fran.

- (7) Naturalia plurimum Pam. Fran. naturalium plurimum Seml.
 (8) Jam et Jun.
 (9) Quædam Wouw.
 (10) Urgendi Seml. Signando statim et adjurando et unguendo cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

(a) Scorpiace. In codice illo Agobardi, librum de Præscriptione hæreticorum proxime sequitur Scorpiace, qui liber in vulgatis editionibus inscribitur, Adversus GnosticOS Scorpiacum, de bono Martyrii. Nos veteres membranas secuti appellavimus Scorpiacem, sive de Scorpiace. Nam et ita inscribitur, ut, De præscriptione hæreticorum: et, De exhortatione castitatis; cum reipsa sit et Scorpiace, et Præscriptio hæreticorum, et Exhortatio castitatis. Tertullianus huic opusculo, sane eleganti, titulum fecit Scorpiacem, Græcorum more, qui et σκορπιακὴν ἀνελδοτον dicunt. Apud Hieronymum, in vulgatis quidem editionibus, legitur Scorpiacum lib. adversus Vigilantium: Scribit adversum hæresim tuam, quæ olim erupit contra Ecclesiam, Tertullianus, vir eruditissimus, insigne volumen, quod Scorpiacum vocat rectissimo nomine, quia arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffudit. Ric.

CAP. I.—(b) Scorpium terra suppurat. Hæc de alimento scorpionum e terra eductorum intelligenda mihi non videntur. Verum ex eo explicanda sunt, quod scorpium non modo ex sese generentur, sed etiam procreantur e putredine, lignis putrefactis et terra etiam; unde Nicandri scholiastes in Ther.: Γίνονται δὲ οἱ σκόρπιοι οὐ μόνον ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σασημένων ξύλων καὶ παγύρων: Nascuntur scorpiones non tantum alii ex aliis, verum etiam putrefactis lignis et cancri. LE PR. et EDD.

(c) Quot colores. Plures sunt scorpionum species, quæ a colore potissimum denominantur; has Nicander in Theriacis octo enumerat. LE PR.

(d) Unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda. Plinius, Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, ne quando occasione desit. Ric.

(e) Arcuato impetu surgens. Hoc imitatus est Hiero-

nymus proœmio in Joëlem: Insurgat licet scorpio, et arcuato vulnere ferire conetur. Ric.

(f) Tormenti ratione. Hoc est, in modum tormenti. Ric.

(g) Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem. Ea describitur ab Ammiano, lib. XXIII. Ric.

(h) Id spiculum et fistula est. Sic de Culice, tubam pariter et lanceam, lib. de Anima, et lib. I. advers. Marc. Ric.

(i) Quæ figit, effundit. Hæc attigit Isidorus more suo negligenter: Scorpio est sagitta venenata, arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus quod figit, infundit. Ita ad sagittam transtulit, quæ de machina et animali Septimius dixerat. Ric.

(j) Sed concubitus exhaurit. Quod scilicet præbuerunt remedia, veneris ardore exhauritur. Perstringere videtur Psychicos suos prurigas, de quibus initio lib. de Monog. Ric.

(k) Diffidentia signandi statim et adjurandi. Expressimus scripturam codicis Agobardini. Etsi minime displiceat quod in Ursino legitur: Nobis fides præsidium, si non et ipsa percutitur diffidentia, signando statim et adjurando, etc. Ric.

(l) Urgendi bestiæ calcem. In Agobardino legitur, unguendi. Manum Tertulliani scripsisse puto, urgendi. Urgere bestiæ calcem, idem est atque urgere bestiam calce. Ipse mox dicit: At tu, fides si vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema illidito. Illidere scorpio soleam, est urgere bestiæ calcem. Ait autem Christus, Lucæ X: Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones. Ric.

(m) Hoc denique modo etiam ethnicis subvenimus. Signando statim et adjurando. Ric.

(n) Donati a Deo ea potestate. Calcandi scorpiones, urgendi bestias calce. Ric.

lus iste, si fides de suo tuta est? Ut et (1) alias de A suo tuta sit, (a) cum suos scorpios (2) patitur. Acerba mediocritas et istis (b), et genus varium, et uno modo armantur, (c) et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides aestuat, et Ecclesia exurit de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc (d) omnes martyriorum refragatores ebulliunt, (e) calentes (5) et ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes, tum infirmos, (f) plerosque vero in ventum, et (4) si placuerit, christianos, nunquam magis adeundos sapiunt (g), quam cum aditus animæ formido laxavit; præsertim cum aliqua atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo (h) trahentes adhuc caudam de affectibus applicant (i), aut quasi in vacuum flagellant. (j) Hæcine pati homines innocentes? ut putes (5) fratrem, aut de melioribus ethnicum? Siccine tractari sectam nemini molestam? Dehinc adigunt, perire homines sine causa. Perire enim, et sine causa (k), prima fixura. Exinde jam cædunt. Sed nesciunt simplices animæ, quid, quomodo scriptum sit, ubi, et quando, et coram quibus confitendum, nisi quod nec simpli-

citata ista, sed vanitas, imo dementia, pro Deo mori. Et: Quis me salvum faciat (l), si is occidet, qui (6) salvum facere debet? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est ne occideremur. Si vicem repetit, nunc et ille salutem de mea nece exspectat? An Deus hominum mundi sanguinem flagitat maxime si *tanrorum et hircorum* (Ps., LIX, 13) recusat? Certe *peccatoris pœnitentiam navult quam mortem* (Ezech. XVIII 23). Et quomodo non peccatorum (7) desiderat mortem? Hæc, et si qua alia (m) admenta (8) hæreticorum venenorum, quem non vel in scrupulum figant, si non in exitum (9)? vel in hilem, si non in mortem? At tu, fides si vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema illidit, et relinquit in suo sopore (10) morientem. Cæterum, (n) si plagam satiaverit, intimat virus, et properat in viscera; statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, (o) carne (11) spiritus exolescit, nausea nominis (p) inaccrescit (12). Jam et ipsa mens sibi quo vomat quærit. Atque ita semel infirmitas quæ percussa est (13), sauciata fidem vel in hæresim (q), vel in sæculum exspirat. Et nunc presentia rerum est medius ardor ipsa canicula persecutionis: (r) ab ipso scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sit, ut et *Rhen. Seml. sit, et Pam. Fran.*
 (2) Cum suo scorpio meliatur acerba, mediocritas et isti *cod. Wouw.*
 (3) Calentes *Pam. Fran.*
 (4) Et abest *Pam. Fran.*
 (5) Puta *Pam. Fran.*
 (6) Ut qui me s. f., si is occidit, quis *Rhen. Seml.*, et quis m. s. f. si is occidit, qui salvum *cod. Wouw.*

- (7) Peccatorum non *Pam. Fran.*
 (8) Adinventio, *Rhen. Seml.*
 (9) Exitum *Pam. Fran.*
 (10) Pure *Jun.*
 (11) Caro *Rhen. Seml.*
 (12) Ingrescit, *cod. Agob.*
 (13) Infirmitate quoque percussa, *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) Cum suos scorpios patitur. Hæreticos significat, C sunt a Septimii persona diligenter distinguendæ. quales mox describet. *Rig.*

(b) Acerba mediocritas et istis. Jam incipit hæreticos cum scorpis comparare: et quemadmodum de scorpis dixit, *Magnum de modico malum*, ita hic de hæreticis, *Acerba mediocritas et istis*. *Rig.*

(c) Et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Plinius: *Venenum omnibus medio die, dum canduere solis ardoribus*. *Rig.*

(d) Omnes martyriorum refragatores. Gnosticos et alios hæreticos assecclas notat, qui martyria tollere conabantur, atque adversus ea dimicabant. *LE PR.*

(e) Calentes et ipsi offendere. Verissima scriptura. Etenim scorpis incalcentibus venenum inardescit. *Rig.*

(f) Plerosque vero in ventum, et si placuerit christianos. In ventum, hoc est, vento ferente, vento secundo, prout ventus tulerit; prout temporis occasio dederit, suaserit, *Et, si placuerit*, nimirum Cæsari, Proconsuli, Præsidi, etc. *Rig.*

(g) Nunquam magis adeundos sapiunt, quam cum aditus animæ formido laxavit. Alludit ad illud Juvenalis:

Et trepidum solvunt tibi cornua ventrem
 Cum lituis audita.

Ita ut formido non solum ventrem, sed et animum solvat. *Rig.*

(h) Trahentes adhuc caudam. Nondum arcuato impetu surgentes; nondum figentes spicula; nondum fundentes virus. *Rig.*

(i) Applicant. Blandè ac molliter accedunt. *Rig.*

(j) Hæcine pati homines innocentes. Hæc dicuntur sub persona gnosticorum, accedentium ad fideles simplices et formidantes; ac deinceps tales personæ

(k) Perire enim, et sine causa. Verba sunt Tertulliani Gnosticorum dicta cum indignatione examinantis. Etenim dicebant perire qui martyria subirent, et, perire sine causa. Quasi perirent qui Deo impendebantur! Aut quasi sine causa, qui pro Christi nomine! *Rig.*

(l) Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet? Hujusce commatis principium in codice Agobardi vetustatis injuria delevit. Scriptum fuisse videtur. *Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet?* *Rig.*

(m) Admenta hæreticorum venenorum. Admentum in veteribus Glossis, Ammentum, ἀμυαλόγητος, λάρβον δεινὸν δὲν ποτὲ γεταί ἢ λόγητος. Hinc illud, quod supra notavimus: *Admentavit hanc sententiam*. *Rig.*

(n) Si plagam satiaverit. Si jaculum penetravit adactum in vulnus. *Rig.*

(o) Carne spiritus exolescit. Carne, hoc est, vitæ mortalis amore pravo. *Rig.*

(p) Nausea nominis inaccrescit. *Cod. Agob. inagrescit: ἀγριάζει.* Hesychius δισπρίεται. Horatius dixit: *inamarescunt epulæ*. Hoc est, inaccessit. Sic in Apolog. *Acrescit aer ructantibus decuriis*; et lib. I. adver. Marc. totam fidei massam hæretico acore decepit. Et Plinius dixit, *aceti perfidiam, nequitiam*. Eo acore provocari nauseam nominis christiani ait Septimius. *Rig.*

(q) Sauciata fidem vel in hæresim, vel in sæculum exspirat. Hoc est, de christianis fratribus nostris fiunt hæretici vel ethnici. *Rig.*

(r) Ab ipso scilicet cynocephalo. Diabolo, canina invidia genus humanum vexante. *Rig.*

bestiæ Christianos probaverunt. Alii fustibus interim A et unguis insuper (1) degustata martyria in carcere esuriunt (a). Nos ipsi ut (2) lepores, destinata venatio, de longinquo obsidemur, et hæretici ex more grasantur. Itaque tempus admonuit adversus nostrates bestiolas (3) (promptam) mederi theriacam (b) stylo temperare; qui legeris, biberis. Non amarum potio (4). Si eloquia Domini dulcia super mella et favos (Ps. XVIII, 7), inde pigmenta sunt; si lacte et melle promissio Dei manat, hoc sapiunt quæ illuc faciunt. Væ autem qui dulce in amarum, et lumen in tenebras convertunt (Is. V, 20). Perinde enim et qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes, tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimæ prævertunt, tam amarum pro dulci, B quam tenebras pro luce supponunt.

CAPUT II.

Sed nondum de bono Martyrii, nisi debito (5) primum; nec ante de utilitate ejus, quam de necessitate descendendum (6). Auctoritas divina præcedit, an tale quid voluerit atque mandaverit Deus, (c) ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum (7), nisi cum subacti fuerint. (d) Ad officium (8) hæreticos compelli, non illiciti dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum præjudicabitur, quod probabitur a Deo constitutum atque præceptum. Sustineant Evangelia paulisper, dum radicem eorum ex primo Legem; dum inde

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Degustato martyrio *Rh n. Seml.*
 (2) Ipsius *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Bestiolas nostrate scorpiacum *Seml.*
 (4) Nec amarum potio *Rhen. Seml.* nec amara enim potio *Latin.*
 (5) De debito *Ciaccon. Jun.*
 (6) Dicendum *Lat.*
 (7) Ad commodum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) Fuerit ad officium. Hæreticos *Jun.*
 (9) Dominus Deus tuus *Pam. Fran.*
 (10) Dii abest *Rhen. Seml.*
 (11) Sum omitt. *Oberth.*
 (12) Inibi *Rhen. Seml.*
 (13) Vobis secundum hæc *Rhen. Seml. Oberth.*

elicio Dei voluntatem, unde et ipsum recognosco. Ego sum, inquit (Exod. XX), Deus tuus (9) qui te eduxi de terra Ægypti. Non erunt tibi dii (10) alii præter me. Non facies tibi simulacrum eorum quæ in cælo, et quæ in terra deorsum, et quæ in mari infra terram. Non adorabis ea, neque famulaberis eis. Ego enim sum (11) Dominus Deus tuus. Item in eadem Exodo: Ipsi vidistis quod de cælo locutus ad vos sim. Non facietis vobis (12) deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis. Secundum hæc (13) et in Deuteronomio (VI): Audi, Israel, Dominus Deus tuus (14) unus est, et: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis; et rursus: Ne obliviscaris Domini Dei tui, qui te eduxit de terra Ægypti et (15) domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, et illi famulaberis soli, et illi adglutinaberis; et in nomine ejus dejerabis. Non ibitis post deos alienos ex diis (16) nationum quæ circum vos, quia æmulatur Deus (17) tuus in te: ne (18) iratus indignetur, et exterminet te a facie terræ. Sed et proponens benedictiones et maledictiones: Benedictiones, (19) inquit (Deut. XI, 27), si audieritis præcepta Domini Dei vestri, quæcumque ego præcipio vobis hodie, (20) et non (21) erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatu diis (22) aliis, quos non scitis. De quibus omnifariam extirpandis: Perditione perdetis, inquit, omnia loca, in quibus servierunt nationes diis suis, (23) quas vos possidebitis hæreditate: subter (24) montes et colles, et sub arbores

- C (14) Dominus *add. Jun.*
 (15) E *Jun.*
 (16) Deos aliorum et deos *Rhen. Seml. Oberth.*
 (17) Et Deus æmulator Dominus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (18) Et ne *Seml. Ut ne Jun.*
 (19) Benedictionem et maledictionem: benedictionem *Pam. Fran.*
 (20) Maledictionem si err. *Pam. Fran.*
 (21) Hodie: et maledictionem si non audieritis præcepta Domini Dei nostri, quæcumque ego præcipio vobis hodie, et erraveritis de via *Jun.*
 (22) Deis *Venet.*
 (23) Suis *abest Pam. Fran.*
 (24) Super *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Degustata martyria in carcere esuriunt. Hoc est, exoptant martyria consummare, quæ tantum degustaverint, fustibus vel unguis verberati laceratique; quasi extrema tantum cute perstricta. Ric.

(b) Adversus nostrates bestiolas promptam mederi theriacam. Sic restitimus, secuti exemplaris vestigia hujusmodi: Adversus nostrates bestiolas..... in mederi theriacam stilo temperare. Nostrates bestiolas dicit scorpiunculos hæreticos perniciosissimos de non veris christianis prognatos, de quibus supra dixit, *Magnum de modico malum, et Acerbam mediocritatem.* Et in serpentium genere, scorpii sunt modici et medioeres. Et rem parvam Tertullianus medioerem dicere ait. Ric.

CAP. II — (c) Ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum, nisi cum subacti fuerint. Hæc omnino est scriptura cod. Agod. Ait Tertullianus, eos qui negant bonum esse martyrium, non prius suaderi debere bonum esse et commodum, quam divinarum Scripturarum auctoritate subacti fuerint credere, necessarium esse ad salutem martyrium. Nam hoc evicto, facile obtineri ut credant, non modo bonum esse, sed et commodum atque utile. Ric.

(d) Ad officium hæreticos compelli, non illiciti dignum est. Gnostici, martyria nec bona nec utilia apud Deum esse dicebant, adeoque non appetenda Christianis. Septimius adversus id genus hæreticos sic agendum sibi non esse ait, ut blandis, at subtilibus rationum illecebris suadeantur utilia esse martyria, sed in ipso jam limine disputationis vim adhibendam, qua compulsi coactique, sentiant necessaria esse: etenim ea fortiter obiri Deum velle; Deum jubere: itaque verbi divini auctoritatem, vires et copias divinas, arma cælestia intentat: aciem Scripturarum instruit. His gladiis compellit hæreticos ad officium: his crucibus atque tormentis duritiam eorum frangit ac subigit. Et consentanea loquitur iis quæ ad Scapulam dixit, *Religionis non esse cogere religionem;* quæ sponte suscipi debeat, non vi. Nimirum eo sermone vim abdicandam esse contendit, quæ corpus hominis vexat, aut necat; eamque vim, in hujusmodi negotiis absurdam atque inutilem, ideo damnat, quod hypocritas quidem faciat, minime autem religiosos, nedum christianos. Ric.

densas quasque (1) effodietis aras earum, evertetis et A
 comminuetis staculæ earum, et excidatis lucos earum,
 et scalpilia ipsorum deorum (2) concremabitis igni,
 et disperdetis nomen eorum de loco illo. Adhuc ingerit
 cum introissent terram promissionis, et externi-
 nassent nationes ejus: Cave tibi ne sequaris eas post-
 eaquam exterminatæ fuerint a facie tua, ne requisieris
 deos illarum, dicens: quemadmodum faciunt nationes
 deis suis, (3) et ego ita faciam. Sed et id (4): Si
 propheta, inquit (Deut. XIII), exsurrexerit in te, aut
 somnium somnians, et dederit tibi signum vel ostentum,
 et evenerit (5), et dixerit: eamus, et serviamus deis
 aliis, quos non scitis: ne audiat sermonem prophetæ,
 aut somniator illius; quia tentat vos Dominus Deus
 vester, an (6) ex toto corde vestro, et ex tota anima
 vestra timeatis (7) eum. Post Dominum Deum ves-
 trum (8) abibitis, et hunc timebitis, et præcepta ejus
 custodietis, et vocem ejus audietis, et illi servietis, et
 illi adjiciemini. Prophetes autem et somniator ille
 morietur: locutus est enim ad seducendum te a Do-
 mino Deo tuo. (a) Sed et alio capitulo (9): Si autem
 rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius
 tuus, aut filia tua, aut mulier, quæ in gremio tuo est,
 aut amicus qui animæ tuæ pars est, clam dicens: camus,
 et serviamus deis aliis, quos non scis, nec patres tui,
 ex deis nationum quæ circum te proxime sunt, aut longe;
 ne velis ire cum illo, et ne audieris eum. Non parcat (10)
 oculus tuus super eum, (b) nec misereberis, nec celabis (11)
 eum: annuntians annuntias de eo; manus tuæ erunt
 in eum in primis ad occidendum, et manus omnis populi
 (12) in novissimis, et lapidabis illum, et morietur, C
 quoniam quæsit avertere te a Domino Deo tuo. Sub-
 jicit etiam de civitatibus, si quam ex his constitisset
 suasu iniquorum hominum transisse ad deos alios,
 ut interficerentur omnes incoleutes eam, et devota-
 menta fierent universa ejus, et colligerentur omnia
 spolia ejus in omnes exitus ejus, et igni cremarentur
 cum omnibus vasis suis, et cum omni populo in con-
 spectu Domini Dei. Et non erit habitabilis, inquit, in
 æternum, non reedificabitur amplius, nec adhærebit
 quidquam manibus tuis ex devotamento ejus, ut aver-
 tatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Maledictionum

quoque ordinem ab idolorum execratione commisit:
 Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile, asper-
 namentum Domino, opus (13) manuum artificis, et
 collocaverit illud in abscondito (Deut. XXVII, 15). In
 Levitico vero (XIX, 4): Non sequemini (14), inquit,
 idola, et deos fusiles non facietis vobis. Ego Dominus
 Deus vester. Et alibi: Filii Israel famuli pueri mei,
 hi sunt quos eduxi de terra Ægypti. Ego Dominus Deus
 vester. Non facietis vobis manu facta, nec sculptile (15)
 staculum statuetis vobis, nec lapidem scopum ponetis
 in terra vestra. Ego Dominus Deus vester. Et hæc
 quidem prima per Moysen dicta (16) sunt a Domino,
 utique pertinentia quoscumque Dominus Deus Israelis
 perinde de Ægypto superstitiosissimi sæculi, et de
 domo humanæ servitutis eduxerit. Sed et deinceps
 B omne os Prophetarum ejusdem Dei vocibus sonat,
 eandem legem suam eorumdem præceptorum instau-
 ratione cumulantis, nec aliud primum tam princi-
 paliter denuntiantis, quam ab omni factura atque
 cultura idolorum cavere; ut per David: Dei nationum
 argentum et aurum; oculos habent, nec (17) vident;
 aures habent, nec audiunt; nares habent, nec odo-
 rantur; os, nec loquuntur; manus, nec contrectant;
 pedes, nec ingrediuntur. Similes erunt illis qui faciunt
 ea (18), et qui fidunt in illis.

CAPUT III.

Nec putem disceptandum, an digne Deus prohibeat
 nomen et honorem suum mendacii addicere, an digne
 quos ab errore superstitionis avulserit, rursus in
 Ægyptum regredi nolit; an digne a se non patitur
 absistere quos sibi allegit. Itaque (19) nec illud expec-
 tabit (20) retractari a nobis, an observari voluerit dis-
 ciplinam quam voluit instituere, et an merito ulcis-
 catur desertam, quam voluit observatam: quando
 frustra instituisset, si observari eam noluisset; et
 frustra observari voluisset, si vindicare noluisset.
 Sequitur enim ut has definitiones Dei adversus su-
 perstitiones, (c) tam evictas (21) quam etiam vindicatas
 probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio const-
 tabit. Aberat apud Deum in monte Moyses, cum
 populus tam necessariam absentiam ejus impatiens,
 deos sibi producere quærit, quos potius (22) ipse per-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et sub arbore densa quaque Jun.
 (2) Deorum ipsorum Fran. Deorum ipsarum Pam.
 (3) Ut add. Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Id omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Venerit Rhen. Seml. Oberth.
 (6) Ut sciat si add. Pam. Fran.
 (7) Ametis Jun.
 (8) Dominum omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Titulo Rig.
 (10) Pascet Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Nec desiderabis, nec salvabis eum Rhen. Seml.
 Oberth.

- (12) Manus populi tui Rhen. Seml. Oberth.
 (13) Aspernatum opus Seml. Oberth.
 (14) Sequimini Rhen. Seml. Oberth.
 (15) Nec add. Pam. Fran.
 (16) Dei scita sunt ad omnes Seml. Oberth.
 (17) Et non Seml. Oberth.
 (18) Ea Abjicit Seml. post Rhenan.
 (19) Ita, Seml. Oberth.
 (20) Expectabitur, cod. Wouw.
 (21) Edictas cod. Wouw.
 (22) Quo se potius Jun.

D

COMMENTARIUS.

(a) Sed et alio capitulo. Quod semel annotasse suf-
 ficiat, vel hinc patet longe aliam fuisse capitulum dis-
 tinctionem in bibliorum editionibus ætate Tertulliani,
 atque nunc, cum istud eodem cap. hodie reperiatur;
 neque id novum videbitur, qui commentarios ve-
 terum Patrum et maxime Rhabani Mauri in Scrip-
 turas pene universas, quæ apud me MSS. exstant,
 inspexerit. Nata est vero haud dubie varia distinctio,

eo quod in capita initio distinctæ Scripturæ non
 fuerint, sed in libros duntaxat. PAM.

(b) Nec misereberis, nec celabis eum. Diversæ ali-
 cujus scripturæ vestigia exhibent membranæ, Ne desi-
 dera... vabis eam. RIC.

CAP. III.—(c) Tam evictas, quam etiam vindicatas.
 Sic legitur in codice Agobardi; in lib. Ursini, edictas.
 RIC.

diderit. Urgetur Aaron, et jubet inaures fœminarum A suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, Dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis (1), suggillans illic cor habentes, ubi et thesaurum, apud Ægyptum scilicet inter cœtera animalia bovis etiam cujusdam consecraticem; itaque tria millia hominum a parentibus (2) proximis cœsa, quia tam proximum parentem Deum offenderant, transgressionis et primordia et merita dedicaverunt. (a) In Arithmis (Num. XXV), cum divertisset Israel apud Sethim, abeunt libidinatum ad filias Moab, invitantur ad idola, ut et spiritu fornicarentur; edunt denique de pollutis eorum: dehinc et adorant deos gentis, et Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam, mœchiæ sororem, viginti tria millia domesticis obruncata gladiis divinæ B iræ litaverunt. Defuncto Jesu Nave (Jud. II), derelinquunt Deum patrum suorum, et serviunt (b) idolis Baalim et Astartis; et iratus Dominus tradidit eos in manibus diripientium; et diripiebantur ab illis, et venundabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum; quocumque processerant, manus erat super illos in mala, et compressati sunt valde. Post quæ (3) instituit super illos Deus Critas, quos *censores* intelligimus, sed nec istis obaudire perseverarunt: ut quis Critarum obierat, illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos alienorum et serviendo et adorando eos (4). Itaque Dominus iratus: Quoniam quidem, ait, (c) transgressa est (5) gens ista pactum meum, quod disposui patribus eorum, et non audierunt (6) vocem meam, et C ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum ex nationibus quas relinquit decedens Jesu. Atque ita per omnes pene annales critarum et deinceps regum, reservatis gentium circumcolarum viribus, bello et captivitate et jugo allophyolorum iram dispensavit Israel, quotienscumque ab illo maxime in idololatriam (7) exorbitaverunt.

CAPUT IV.

Hanc igitur (d) si a primordio constat et prohibitam de tot tantisque præceptis, et nunquam im-

(1) Diffundit illos *cod. Wouw.*(2) Et *deest Venet.*(3) Postquam *Rhen. Seml.*(4) Orando *Rhen. Seml.*(5) Transgressi sunt *cod. Agobardi.*(6) Obaudierunt *Rhen. Seml.*

pune commissam, de tot tantisque documentis, nec ullum tam superbum crimen apud Deum deputari, quam hujusmodi transgressionem, ultro intelligere debemus divinarum et denuntiationum et executionum intentionem, jam tunc martyriis patrocinate, non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis, quibus scilicet locum fecerat prohibendo idololatriam: aliter enim martyria non evenirent; et utique auctoritatem suam præstruxerat, volens ea evenire quibus locum fecerat. Nunc enim de Dei voluntate compungimur, et (8) ingeminat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium Deum insinuet, cujus hæc non sit voluntas; aut nostrum nihilominus destruat, cujus talis sit voluntas; aut omnino neget voluntatem Dei, si ipsum negare non poterit. Nos autem de Deo alibi dimicantes, et de reliquo corpore hæreticæ ejusque doctrinæ, nunc in unam speciem congressionis certas præducimus lineas, non alterius Dei, quam Israelis, eam defendentes voluntatem, quæ martyriis locum fecerit, tam ex præceptis prohibitiæ semper, quam ex iudiciis punitivæ idololatriæ. Si enim præceptum observatum (9) vim patitur, hoc erit quodammodo observandi præceptum, ut id patiar per quod potero observare præceptum: vim scilicet quæcumque mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit præceptum, extorquet obsequium. Non potuit ergo noluisse ea evenire, per quæ constat obsequium. Præscribitur mihi ne quem alium Deum dicam; ne, vel dicendo, non minus lingua quam manu Deum lingam; ne quem alium adorem, aut quoquo modo (10) venerer, præter unicum illum qui ita mandat; quem et jubeor timere, ne ab eo deserar; et de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. Huic sacramento militans ab hostibus provocor, par sum illis si (11) manus dederō; hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occidor. Quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali cum sacramento consignavit?

CAPUT V.

Habes igitur Dei mei voluntatem: occursum est

LECTIONES VARIANTES.

(7) Idololatria *Seml.*(8) Et *abjicit Seml. post Rhenan.*(9) Observando *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*(10) Quomodo *Rhen. Seml. Oberth. Pam. quo modo, Jus.*(11) Si illis *Rhen. Pam. Seml. Oberth. nisi illis Latin.*

COMMENTARIUS.

(a) In Arithmis. Vocem græcam retinuit, pro in D Numeris, ut paulo post Critas habet, pro Judices. LE PR.

(b) Idolis Baalim et Astartis. Baalim sunt hic dii gentium seu idola; aliquando Baal pro loco sumitur. Astarte de qua plurima sit mentio in libris Reg. dea erat Sidoniorum. Id testatur Cedrenus, ubi narrat Salomonem extruxisse Moabitarum idolo et Astartæ Sidoniorum templa; et Achilles Tatius initio Amorum Clioph. et Leucip.: *Ἐθρον τῆ τῶν φοινίκων. καλοῦσιν αὐτὴν Αστάρτην οἱ Σιδώνιοι: Δεῶ Φηænicum sacra fecerunt: Astarten hanc vocant Sidonii.* Abominandum vero illud idolum Venerem Græcorum fuisse ait Suidas. *Ἀστάρτη ἡ παρ' Ἑλλῆσιν Ἀφροδίτη λεγομένη θεὸς*

Σιδωνίων. Idem apud Cedrenum reperies. LE PR.

(c) Transgressa est gens ista pactum meum. In Agobardino legitur, *Transgressi sunt gens ista pactum meum, et paulo post, et non audierunt vocem meam: quo modo scriptum a Tertulliano fuisse non dubito. Sed mutavere qui magistellorum scepra metuebant.* RIC.

CAP. IV.—(d) Si a primordio constat et prohibitam. Vetitam fuisse tanquam summum scelus idololatriam certo certius est. Unde Tertullianus in eo crimine cuncta comprehendit probat lib. de Idolol., quem his vocibus orditur: *Principale crimen generis humani, etc.* A cujus sententia non discedit Gregor. Nazianz. Orat. 38 de Idolol. *Ἰσχατοὶ τῶν κακῶν καὶ πρῶτοι.* LE PR.

huic plagæ. In (1) alium ictum consideremus, de voluntatis qualitate. Longum est ut Deum meum bonum ostendam, quod jam a nobis didicerunt Marcionitæ. Deum interim sufficit dici, ut necesse sit bonum credi. Malum enim Deum qui (2) præsumperit, constare in utroque non poterit: aut Deum negare debebit, quem malum existimavit; aut bonum dicere, quem Deum pronuntiavit. Bona igitur erit et voluntas ejus, qui nisi bonus, non erit Deus. Probabit hoc etiam ipsius rei bonitas, quam Deus voluit; martyrii dico: quia bonum non nisi bonus voluit (3). Bonum contendo martyrium apud eundem Deum, a quo et (4) prohibetur et punitur idololatria. Obnititur enim et adversatur idololatriæ martyrium. Malo autem obniti et adversari (5) nisi bonum non potest. Non quasi negemus esse æmulationem, tam malorum inter se, quam et bonorum. Sed alia conditio est hujus tituli. (a) Martyrium enim non de communi aliqua malitia (6) certat cum idololatria, sed de (7) sua gratia; liberat enim ab idololatria. Quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? quid aliud est adversatio (8) idololatriæ atque martyrii, quam mortis et vitæ? In tantum vita martyrio deputabitur, quantum (9) mors (b) idololatriæ (10). Vitam qui malum dixerit, habet mortem quam bonum dicat. Est et hæc perversitas hominum, salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quærere (11), medica male vitare; mori denique citius, quam curari desiderare. Nam et medicinæ præsidium plures (12) refugiunt: plures enim (13) stulti, plures timidi, et male verecundi. Et est plane quasi sævitia medicinæ (14), de scalpello, deque cauterio, (c) de sinapis incendio; non tamen secari, et (15) inuri, et extendi (16), id-

A circo malum, quia dolores aciles affert: nec quia tantummodo contristat, recusabitur; sed quia necessario contristat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excusat. Ululans denique ille, et gemens, et mugiens inter manus medici, postmodum easdem mercede cumulabit, artifices optimas prædicabit, et sævas jam negabit. Sic et (17) martyria desæviant, sed in salutem; licebit et Deo in vitam æternam per ignes et gladios et acerba quæque curare. Sed medicum quidem (18) miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medelarum adversus qualitates querelarum: cum quasi de perverso auxiliatur, per ea subveniens per quæ laboratur. Nam et calores caloribus amplius onerando compescit, et ardores siti potius macerando restringit (19), et B fellis excessus amarum quibusque potuunculis (20) colligit (21), et sanguinis fluxus defusa insuper venula revocat. Deum vero, et quidem zelotem, culpandum existimabis, si voluit certasse cum causa, et injuriæ æmulando prodesse, mortem morte dissolvere, occisionem occisione dispargere, tormentis tormenta discutere, supplicia supplicis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem lædendo juvare, animam eripiendo servare. Perversitas quam potas, ratio est; quod sævitiam existimas, gratia est: ita (d) Deo de momentaneis æterna medicante (22). Magnifica bono tuo Deum tetrum: incidisti in manus ejus, sed feliciter incidisti; incidit et ille in aegritudines tuas. Homo semper medico prior negotium facit: denique sibimetipse periculum mortis attraxit. Acceperat a Domino suo, ut a medico, satis utilem disciplinam secundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una solummodo arbuscula tempera-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nec *Latin.*
 (2) Quis *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Bonum non nisi bonus voluit, *alii.*
 (4) Et *abj. Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Observari *Fran.*
 (6) Militia *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Cum *Venet. Seml.*
 (8) Adversario *Rhen. Seml. Venet.*
 (9) In quantum *Latin.*
 (10) Quantum morti idololatria *Rhen. Pam. Venet. Seml. Oberth.*
 (11) Quæque *Seml.*

- (12) Qui *inserit Seml.*
 (13) Enim *abj. Seml.*
 (14) Medicina *Seml.*
 (15) Et *abjic. Seml.*
 (16) Morderique *add. Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (17) Et si *Seml.*
 (18) Quoque *Seml.*
 (19) Restringit *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (20) Potuunculis *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (21) Corripit *Latin.*
 (22) Meditante *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) *Martyrium enim non de communi aliqua militia certat cum idololatria, sed cum sua gratia.* In exemplari legitur, *malitia*, dein vero in vulgatis editionibus, *sed de sua gratia*; itaque emendationis partem debemus antiquis illis Agobardi membranæ, partem libris vulgatis. Sic enim existet vera lectio si legimus, *Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed de sua gratia: liberat enim ab idololatria.* Ait Tertullianus, martyrium esse bonum, quia malo, quod est idololatria, adversatur, nec adversari malo possit, nisi bonum. Non quasi neget adversationem seu pugnam æmulationemque esse vitiorum seu malorum inter se; quippe interdum experimur, rapacitatem certare cum crudelitate, gulam cum libidine, nam tunc utrumque sunt mala et vitia. Sed aliam esse ait conditionem sermonis quem instituit de certamine martyrii cum idololatria. Et enim martyrium non certare cum idololatria de communi aliqua malitia, quasi esset certamen inter duo mala, utrum sit potentius, imo certare de sua gra-

tia, de suo bono, quod ab idololatria liberat. *RIG.*

(b) *Quantum morti idololatria.* sic est in libro Agobardi; at in libro Ursini, *quantum mors idololatriæ.* *RIG.*

(c) *De sinapis incendio.* Describitur a Plinio sinapis ignei effectus, saluberrimum corpori. Eidem tribuitur vis caustica et urigo. *RIG.*

(d) *Deo de momentaneis æterna medicante.* Sic vetus exemplar. Ait Tertullianus, Deum, bono nostro crudelem atque tetrum, qui homines etiam per martyriorum eruciatum ad felicitatis æternæ gloriam evadere velit, nobis esse colendum amandumque, multo magis quam medicum, qui corporis nostri valetudinem non nisi urendo secandoque restituit. Deum explicat et emollit, quod alias durum ac tetrum videbatur. Hunc locum imitari voluit Lucifer Calaritanus lib. de Contem. morte pro Christo: *Quod enim licet medicus secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat: tamen nec secari, inuri, exedi, morderique esse minicum, etc.* Sed longa est inter artifices differentia. *RIG.*

ret, quam ipse medicus importunam interim nove-
rat: audiit ille quem maluit, et abstinentiam rupit,
edit illicitum, et transgressione saturatus, (a) in
mortem crudelitavit (1), dignis imus bona fide in to-
tum perire (2), qui voluit. Sed Dominus sustentata
fervura (3) delicti, donec tempore medicina tem-
peraretur (4), paulatim remedia composuit, omnes
fidei disciplinas, et ipsas amulas vitio, verbum mor-
tis verbo vitæ rescindentes, auditum transgressionis
auditu devotionis limantes, ita et cum mori præ-
cipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid
gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non est
tunc gravatus pati ex vitio? displicet occidi in salu-
tem, cui non displicuit occidi in perditionem? nau-
seabit ad antidotum, qui haviit ad venenum?

CAPUT VI.

Sed si (5) certaminis nomine Deus nobis marty-
ria proposuisset (6), per quæ cum adversario ex-
periremur, ut a quo libenter homo elisus est, cum
jam constanter elidat, hic quoque liberalitas magis,
quam acerbitas Dei præest. Evulsam enim homi-
nem (b) de diaboli gula per fidem, jam et inculcato-
rem ejus voluit efficere per virtutem; ne solummodo
evasisset, verum etiam evicisset (7) inimicum. Ama-
vit, qui (8) vocaverat in salutem, invitare et ad glo-
riam; ut gaudeamus (9) liberati, exultemus etiam cor-
onati. Agonas istos, contentiosa solemnia et super-
stitiosa certamina græcarum et religionum et vo-
luptatum, quanta gratia sæculum celebret, etiam
Africa liquit (10). (c) Adhuc Carthaginem singulæ
civitates gratulando inquietant, donatam pythico
agone post stadii senectutem. Ita ab ævo dignissi-
mum creditum est stadiorum (11) experimentum,
committere artes, corporum et vocum præstantiam

A exprimere (12), præmio indice, spectaculo giudice,
sententia voluptate: (d) qua nulla sunt prælia, non
nulla (13) vulnera (e), pugni quassant, (f) calces
arietant, cestus dilaniant, flagella dilacerant: nemo
tamen agonis præsidem suggillaverit, quod homines
violentia objectat, injuriarum actiones extra sta-
dium, sed quantum livores (14) illi et cruores et vibi-
ces negotiantur intendet (15): coronas scilicet, et glo-
riam, et dotem, privilegia publica, stipendia civica
(16), imagines, statuas, et qualem potest præstare
sæculum de fama æternitatem, de memoria resur-
rectionem. Pyctes ipse non queritur dolere se, nam
(17) vult, corona premit vulnera, palma sanguinem
obscurat; (g) plus victoria timet quam injuria (18).
Hunc tu læsum existimabis, quem vides lætum? Sed

B nec victus ipse de agonotheta casum suum expro-
brabit. Deum dedecebit artes et disciplinas suas
educere in medium, in hoc sæculi spatium, in spe-
taculum hominibus et angelis et universis potesta-
tibus? carnem atque animam probare de constantia
atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem,
illi civitatem, illi stipendia? etiam quosdam repro-
bare, et castigatos cum ignominia summovere? Ni-
mirum præscribes Deo, quibus temporibus, aut mo-
dis, aut locis de familia sua judicet, quasi non et
præjudicare judici congruat. Quid nunc, si non (19)
certaminis nomine in martyria fidem exposuisset,
sed et (20) proprii profectus; nonne oportebat illam
habere aliquem spei cumulum, cui studium suum
cogeret, votumque suspenderet, quo eniteretur as-
cendere, cum (h) terrena quoque officia in gradus
æstuent? aut quomodo multæ mansiones apud Pa-
trem, si non pro varietate meritorum? quomodo et
stella a stella distabit in gloria (I Cor. XV), nisi pro

LECTIONES VARIANTES.

(1) Eructavit *Rhen. Pam. Seml.*(2) Perisse *Pam. Seml.*(3) Sustentato fervore *Seml.*(4) Temperatur *Rhen. Seml. Oberth.*(5) Et *Pam. Seml.*(6) Proponit *Pam. Seml.*(7) Devicisset *Pam. Seml.*(8) Quæ *Pam. Seml. quos Latin.*(9) Ut qui gaudeamus *Pam. Seml. gaudemus Jun.*(10) Licuit *Seml.*(11) Studiorum *Rhen. Pam. Seml.*(12) Expendere *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*(13) Sunt inserit *Seml.*(14) Livoris *Seml.*(15) Intendis *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*(16) Stipendia, civitatem *Latin.*(17) Non *Rhen. Seml.*(18) Plus victoriarum est quam injuriarum *Lat. Jun. plus victoriarum est quam injuriarum Rhen. Pam. Seml.*(19) Qui si non *Rhen. Seml. Oberth.*(20) Et *abj. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *In mortem crudelitavit.* Post pabulum illicitum labo-
ravit mortifera cruditate. Eodem verbo utitur lib. de je-
juniis, usque ad choleram ortygomeras crudelitando. *RIG.*

CAP. VI.—(b) *De diaboli gula.* Sic lib. de Spectac.:
Diaboli ex alto præcipitati gula, et libro de Pudicitia:
Cui etiam conditio gratior quæque de gula erepta est. RIG.

(c) *Adhuc Carthaginem, etc., donatam pythico ago-
ne, etc.* Hinc occasionem accepisse videtur Auctor
scribendi libri de Spect. quod indictus esset Cartha-
gini pythicus agone, idque post studii senectutem, id
est, postquam stadium, id est, locus ad agones de-
putatus, jam senectutem quandam passus esset, ut-
pote a multis annis minime frequentatus. Atqui py-
thicum agonem vocat eum qui in ludis pythicis, id est
Apollini Pythio dedicatis celebratur. Pyctes enim, pro
pugile, notior vox est quam ut pluribus sit opus. *PAM.*

(d) *Qua nulla sunt prælia.* Etenim agones celebra-
ntur etiam in alta pace. Sic libro de Spectaculis, athle-
tas dixit homines atiles propter otium Græciæ. *RIG.*

(e) *Nonnulla vulnera.* Hæc ita sunt distinguenda:

D nam hoc ait: Nulla sunt prælia, quia nullus hostis;
sed tamen non sunt nulla vulnera, quia strenue ac
fortiter decertant et vulnerantur. *RIG.*

(f) *Calces arietant.* Faber, *Agonist.* lib. II, c. 9, legi
vult, *calvæ.* Nihil mutandum censeo. Vox vero, arie-
tant, aliis etiam usitata. Plinius lib. II, cap. 82, de
ædificiis terræ motu sese collidentibus: *Innozum, et
cum concurrentia tecta contrario ictu arietant, quoniam
alter motus alteri renititur.* Etsi vero de arietibus, ex
vocis etymo, id intelligi tantum videatur, de tauris
tamen Virgilius lib. XII:

Cum quo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrant.

De damis etiam Martialis, lib. IV, epigr. 35. *LE PR.*

(g) *Plus victoria timet, quam injuria.* Sic legen-
dum suasit liber Agobardi. Nec dubito, quin Terul-
lianus ipsissima scripserit. *RIG.*

(h) *Terrena quoque officia in gradus æstuent.* Hoc
est, contendant pro dignitate gradus, ut primum ob-
tineant locum. *RIG.*

diversitate radiorum? Porro, et si fidei propterea congruebat sublimitatis et claritatis (1) aliqua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumentum, quod magno constaret (2) labore, cruciatu, tormento, morte. Sed respice compensationem: cum caro et anima dependitur, quibus in homine carius nihil est; alterum manus Dei, alterum flatus (3); ipsa dependi in profectu (4), quorum est profectus; ipsa erogari, quæ lucrificant (5); eadem pretia, quæ et merces. Prospexerat et has Deus imbecillitates conditionis humanæ, adversarii insidias, rerum fallacias, sæculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursus post salutem, qui vestitum obsoletassent (6) nuptialem, qui faculis oleum non præparassent, qui requirendi per montes et saltus, et humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia, extrema præsidia, dimissionem martyrii, et lavacrum sanguinis exinde securum. De cuius felicitate David: *Beati quorum dimissa sunt delicta, et quorum operæ sunt iniquitates* (Ps. XXXII, 4). *Beatus vir cui non imputaverit Deus delictum.* (a) Proprie enim martyribus nihil jam reputari potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. *Sic dilectio operit multitudinem delictorum* (1 Petr. IV, 8), quæ Deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat, ex tota anima sua (Matth. XXII, 37), quam pro Deo ponit, hominem martyrem excudit. Hæc tu remedia, consilia, judicia, spectacula (b) etiam Dei atrocitatem judicabis (7)? sanguinem hominis Deus concupiscit? Et tamen ausim dicere, si et homo regnum Dei, si homo certam salutem, si et (8) homo secundam regenerationem. Nulli (9) compensatio invidiosa est, in qua aut gratiæ, aut injuriæ communis est ratio.

CAPUT VII.

Incutiat adhuc scorpius, homicidam Deum ventilans: horrebo plane spurcum blasphemix statum de hæretico ore fœtentem; sed et talem Deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiavit ex Sophiæ suæ persona, voce Salomonis: *Sophia, inquit* (Proverb., IX, 2), *jugulavit filios suos.* Sophia, sapientia est. Sapienter utique jugulavit, dum in vitam; et rationaliter, dum in gloriam. O parricidii ingenium! o sceleris artificium! o argumentum crudelitatis, quæ idcirco occidit, ne moriatur quem occiderit! Et ideo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sublimitati et claritati *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (2) Constare *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Adflatus *Rhen. Pam. Seml.*
 (4) Præfectum *Jun.*
 (5) Lucrificant *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Obsoleta, *Jun.*
 (7) Indicabis, *Jun. vocabis* *vet. exempl.*
 (8) Et *abj. Seml.*
 (9) Nulla *cod. wouu.*

(a) *Proprie enim martyribus nihil reputari potest.* Iste etiam locus pertinet ad purgatorii assertionem, et eam differentiam (de qua supra etiam apud hunc auctorem lib. de Anima cap. 35), quam apertiore ponit B. Cyprianus epist. 52 ad Antonian. Aliud, inquit, missum in carcerem non exire inde, donec solvat novissimum quadrantem, et pro peccatis longo do-

A quid sequitur? *Sophia in exitibus cantatur* (10) *hymnis*, (Prov., I, 20); cantatur enim et exitus martyrrium. *Sophia in plateis de constantia* (11) *agit*, bene enim filios suos jugulat. Super summos autem muros confusa dicit, cum quidem secundum Isaiam hic exclamat: *Ego Dei sum*; et hic vociferatur: *In nomine Jacob*; et alius scribit (12), *In nomine Israelis* (Is., XLIV, 5). O bonam matrem! Opto et ipse in filios ejus redigi, ut ab ea occidar. Opto occidi, ut filius fiam. Solum autem jugulat filios suos; an et torquet? Audio enim et alibi dicentem Deum: *Uram illos sicuti uritur argentum* (13), *et probabo illos sicuti probatur aurum* (14) (Zach., XIII, 19). Utiq; per tormenta ignium et suppliciorum, per martyria fidei examinatoria. Scit et Apostolus qualem Deum adscripserit, cum scribit: *Si Deus Filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo non et cum illo omnia condonavit nobis?* Vides quomodo etiam proprium suum Filium primogenitum et unigenitum Sophia divina jugulaverit; utique victurum, imo et cæteros in vitam redacturum. Possum dicere cum Sophia Dei: Christus est qui se tradidit pro delictis nostris. Jam et semetipsam Sophia trucidavit. Verba (15) non sono solo sapiunt, sed et sensu: nec auribus tantummodo audienda sunt, sed et mentibus. Crudelem Deum, qui non intelligit, credit. Quamquam et non intelligenti posita sententia est, quæ temeritatem cohibeat aliter intelligendi. *Quis enim, inquit* (Rom., XI, 32), *cognovit sensum Dei? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat? aut viam intelligentiæ quis demonstravit illi?* Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum, hominum victima placari apud sæculum licuit (16). Et Latio ad (17) hodiernum Jovi media in urbe humanus sanguis ingustatur; nec quisquam retractat, aut non rationem præsumit aliquam, aut inæstimabilem Dei sui voluntatem. Si noster quoque Deus propriæ hostiæ nomine martyria sibi deposulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem, et lugubres ritus, et aram rogum, et pollinctorem sacerdotem? et non beatum amplius reputasset, quem Deus comedisset?

CAPUT VIII.

Unum igitur gradum insistimus, et in hoc solum provocamus, an præcepta sint a Deo martyria, ut credas ratione (18) præcepta, si præcepta cognoveris, quia nihil Deus non ratione præceperit. Siquidem *honorata est apud illum mors religiosorum ipsius*, ut canit

- D (10) Canitur *Rhen. Pam. Seml.*
 (11) Constantiam *Pam. Fran.*
 (12) Inscritbit *Rhen. Pam. Seml.*
 (13) Aurum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (14) Argentum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Verbo, *Rhen. Seml. Oberth.*
 (16) Liqait, *Pam. Fran.*
 (17) In *Pam.*
 (18) Natione *Venet.*

COMMENTARIUS.

lore cruciatum emundari et purgari diu igne, et pendere in die judicii ad sententiam judicis; aliud statim ad gloriam pervenire, fidei et virtutis accipere mercedem, peccata omnia passione purgasse, et Domino coronari. *PAM.*

(b) *Etiam Dei atrocitatem judicabis?* Vetus exemplar, vocabis. *RIG.*

David (Ps. CXV); non opinor ista communis et omnium debitum: (a) atqui iusta, etiam ignominiosa est ex elogio (1) transgressionis et merito damnationis; sed illa quæ in ipso aditur (2) ex testimonio religionis, et prælio confessionis, pro iustitia et sacramento; sicut Esaia (LVII, 4): *Videte* (3), inquit, *quomodo perit justus, et nemo excipit corde; et viri justi auferuntur, et nemo animadvertit: a facie enim injustitiæ perit justus, et erit honor sepultura* (4) ejus. Habes hic quoque et prædicationem et remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur. Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est: qui Deo placuerat, occiditur, et quidem a fratre; quo proclivius impietas alienum sanguinem sectaretur (5), a suo (6) auspiciata est. Denique, non modo justorum; verum etiam et prophetarum. David exagitur, Elias fugatur, Jeremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare et ædem trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula Legis et Prophetarum; nec propheta, sed angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur (b) in puellæ psalticæ (7) lucar. Et utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, ut et jam (8) patienti quæ et prædicasset. Proinde et trina fraternitas, cum dedicatio imaginis regis urbem (9) urgeret officio, non ignoraverunt quid fides, quæ sola in illis captiva non fuerat, exigeret; moriendum scilicet adversus idololatriam. (c) Meminerant enim et Jeremiæ scribentis ad eos (Baruch, VI), quibus illa captivitas imminerebat: *Et nunc videbitis deos Babyloniorum aurcos et argenteos et ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus timoram. Cavete igitur ne et vos consimiles sitis Allophylis, et timore capiamini, dum aspiciatis turbas adorantes retro eos et ante; sed dicite in animo vestro: Te, Domine, adorare debemus. Itaque dixerunt a Deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt (Dan., III, 16): Non habemus necessitatem respondendi huic tuo impe-*

Ario. *Est enim Deus noster quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, et ex manibus tuis; et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imaginem tuam aurcam, quam statuisti, adorabimus. O martyrium et sine passione perfectum! Satis passi, satis exusti sunt, quos propterea Deus texit, ne potestatem ejus mentiri viderentur. Nam et (d) Daniëlem nullius præter Dei supplicem, et idcirco a Chaldæis delatum ac depostulatum, statim utique conclusa et usitata feritas leonum devorasset, si Darii digna præsumptio de Deo falli debuisset. Cæterum, pati oportebat omnem Dei prædicatorem atque cultorem qui ad idololatriam provocatus negasset obsequium, secundum illius quoque rationis statum, qua (10) et præsentibus tunc et posteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum ejus; quia nemo voluisset occidi, nisi compos veritatis. Talia a primordio et præcepta et exempla debitricem martyrii fidem ostendunt.*

CAPUT IX.

Superest, (e) ne antiquitas (f) suum quoque habuerit sacramentum, novitatem christianam recensere, quasi et de Deo aliam, ac proinde disciplina quoque æmulam, cujus sophia filios suos jugulare non norit. Plane alia in Christo et (11) divinitas et voluntas et schola, (12) martyria aut nulla in totum, aut aliter intelligenda mandavit, qui neminem ad hujusmodi discrimen hortetur, qui pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit. Et ideo præceptorum principia deducens: *Beati*, inquit (Matth., V, 10), *qui persecutionem patiuntur ob justitiam, quoniam illorum est regnum cælorum. Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos: Beati eritis cum vos dedecoraverint, et persecuti fuerint, et dixerint adversus vos omnia mala propter me; gaudete et exultate, quoniam merces vestra plurima in cælo: sic enim faciebant et prophetis patres eorum (ibid., V, 11). Ut*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Elogio Jun.
- (2) Auditor Seml.
- (3) Vide Seml.
- (4) Sepulture Pam. Rhen. Seml.
- (5) Insectaretur Seml.
- (6) Insectata inserit Seml.

- (7) Salticæ Seml.
- (8) Etiam Seml.
- (9) Turbam Jun.
- (10) Quia Seml.
- (11) Et demit Seml.
- (12) Et addit Seml. qui cod. Woww.

COMMENTARIUS.

(a) *Atqui ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis.* Hoc dicit ex sententia Catholicorum omnium, ex perpetua traditione et Scripturæ testimonio existimantium ideo mori homines, quia adversus vetitum de arbore gustaverant, quam in medio paradisi positam Deus exceperat. Ric, emendant. EDD.

(b) *In puellæ psalticæ lucar.* Mittit Dn. Latinus ad Festum. Ubi Josephus Scaliger hunc Tertulliani locum citans, *lucar* appellari dicit mercedem saltatorum quam *θεατριων* appellant Charisius et Glossographi; quæ significatione etiam Tacitus, Annal. I. I, dixerit *lucar* histrionum coercitum temporibus Tiberianis, et Livius, lib. III. *Lucaris* meriti donum, quod Pythio Apollini mitti jubebatur. Idque eleganter, utpote cum caput B. Joannis Bapt. datum sit in puellæ saltatricis (quam salticam sua voce nuncupat) præmium. PAM.

(c) *Meminerant enim et Jeremiæ, etc.* Jeremiæ olim adscriptum a Patribus quiddam hodie libro Ba-

Druch continetur, atque adeo etiam de ejus scripturæ auctoritate canonica, quibus consentit hic auctor, citans Jeremiæ nomine, quod invenitur Baruch. VI. PAM.

(d) *Daniëlem nullius præter Dei supplicem.* Historiam hanc attingit cap. 5 de Idololatria, qui locus non adeo cum hoc consonat. Nam hic dicitur Daniel nullius nisi Dei supplex, ibi vero cætera *Dario subnixus*, hoc est, morigerus. Quod tamen obtemperandi genus sæculare fuit, cum hic de religione et veri Dei cultu agatur. LE PR.

CAP. IX.—(e) *Ne antiquitas suum quoque habuerit sacramentum.* Hoc est, Ne quis putet Veteri Testamento ordinata fuisse martyria, non Novo, Lege, non Evangelio. Itaque sacramentum martyrii dicit. RIC.

(f) *Suum sacramentum.* Hoc est proprium et peculiare antiquitati, nimirum Judæis, non etiam communicandum novitati christianæ. RIC.

etiam prophetaret quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quanquam et si omnem hanc persecutionem conditionalem in solos tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce Spiritus Sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundæ disciplina, ut in hæreditarios discipulos, et apostolici seminis frutices. Nam et rursus ad Apostolos dirigit (*Matth.*, X, 16): *Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum*; et (v. 17): *Cavete ab hominibus; tradent enim vos in consessus, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ad præsidēs et reges perducemini, mei causa, in testimonium illis et nationibus, etc.* Cum autem subjicit (v. 21): *Tradet autem frater fratrem, et pater filium in mortem, et insurgent filii in parentes, et mortificabunt eos*; manifeste iniquitatem istam in cæteros pronuntiavit, quam in Apostolis non invenimus. Nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique jam nosiri. Dehinc ad Apostolos revocat (v. 22), *Et eritis odio omnibus propter nomen meum*. Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita, ipsa hac permissione nunc ad Apostolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in universos nominis exitum effudit, in quibus conserdit nomen cum odii sui lege. *Qui autem sustinerit usque in finem, iste salvus fiet (ibid.)*. Quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi occisionem? Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem. Et ideo: *Non est discipulus super magistrum (ib., v. 25)*. Statim sequitur: *Nec servus super dominum sum*; quia cum magister et dominus ipse perpressus sit persecutionem et traditionem et occisionem, multo magis servi et discipuli eandem expendere debebunt, ne quasi superiores exempti de iniquitate videantur; quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat, æquari passionibus Domini et Magistri; ad quarum tolerantiam ædificans monet (*ibid.*, v. 28), *non eos timendos, qui solum corpus occidunt, animam autem interficere non valeant: sed illi potius metum consecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere possit in gehenna*. Quinam hi solius corporis interemptores, nisi præsidēs et reges supradicti? homines opinor. Quis etiam animæ dominator, nisi Deus solus? Quis iste ignium comminator, nisi is, sine cujus voluntate nec passerum alter in terram cadit; id est, nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? Quia et *capillorum apud eum regestus est numerus (ibid., v. 31)*. Nolite

A ergo metuerè cum super dicit, *multis passeribus antistatis*; non frustra, id est, non sine emolumento casuros in terram repromittit; si magis ab hominibus quam a Deo occidi eligamus. *Omnis igitur qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego confitebor in illo coram Patre meo qui in cælis est. Et omnis qui negaverit me coram hominibus, et ego negabo illum coram Patre meo qui in cælis est (ibid., v. 33)*. Manifesta, ut opinor, definitio et ratio est (1) tam confessionis quam negationis, etsi dispositio diversa est. Qui se christianum confitetur, Christi esse testatur. Qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro, in Christo confitendo, Christum quoque confitetur qui sit in Christo, dum et ipse in illo est, utpote christianus. Nam et si (2) diem dixeris, lucis rem ostendis (3) quæ diem præstat, licet non dixeris lucem, ita, etsi non directo pronuntiavit, « qui me confessus fuerit »; non est diversus actus quotidianæ confessionis, a sensu Dominicæ pronuntiationis. Quod enim est qui (4) se confitetur, id est christianum, etiam id per quod est confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se christianum, et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita et qui in Christo negaverit, Christum negabit. Et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Suffecisset igitur et si de confitendo tantummodo Dominus pronuntiasset. Ex forma enim confessionis, contrario quoque ejus præjudicaretur, id est negationi; perinde negationi (5) negationem rependi a Domino, quemadmodum confessioni (6) confessionem. Et ideo cum in forma confessionis, etiam negationis conditio intelligatur, apparet ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter Dominus pronuntiavit, quam de confessione, dicendo: *Qui me negaverit*; non, « Qui in me ». Prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsequaturam; (a) ut qui se christianum negasset ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. (b) Sicut non olim pro... spice (7) cum (8) tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere, « Etsi me negavero christianum, non negabor a Christo; non enim ipsum negavi. » Ex illa enim negatione tantumdem tene-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Est et definitio et ratio *Seml.*
- (2) Ut si *cod. Wouno.*
- (3) Ostendisti *Seml.*
- (4) Cum *Seml.*
- (5) Negatione *Seml.*

- (6) Confessione *Seml.*
- (7) *Auspice Pam. ut vero desunt quædam literæ in cod. Agobardi.*
- (8) In *add. Pam.*

COMMENTARIUS.

(a) *Ut qui se christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare.* Tale quiddam narratur a Plinio, nominatos ab indice qui se christianos dicerent, comprehensos negasse, tandem et Christo maledixisse. *Ric.*

(b) *Sicut non olim pro... spice cum tota fide quo-*

rumdam colluctatum hoc modo horruimus. In codice Agobardino litteræ aliquot intercidere. Non placet quod in vulgatis editionibus legitur, *pro auspice cum in tota fide quorundam.* Certe nihil hic deesse videtur nisi nomen loci. *Ric.*

litur, qua se christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. Plus est autem, quod et confusio confusionem comminatur: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundar eum coram Patre meo qui in cælis est.* Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem: mentis statum in fronte consistere; priorem esse pudoris, quam corporis plagam.

CAPUT X.

Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terræ, nec per hunc commeatum vitæ, nec apud homines hujus naturæ communis confessionem putant constitutam, quanta præsumptio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis, et in vita ista, et sub humanis potestatibus experiendarum? Nimirum cum animæ de corporibus excesserint, et per singula tabulata cælorum (a) de præcepto (1) dispici cæperint, et interrogari arcana illa hæreticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates et (b) veros homines, Theletos scilicet et Abascantos et Acinetos (2) Valentini. Nostrates enim, inquit, nec ipse Demiurgus constanter homines probabat veros esse (3), quos *stillicidium situlæ et pulverem arcæ et sputamen et locustas* deputavit; etiam irrationalibus jumentis adæquavit. Plane ita scriptum. Non tamen idcirco aliud hominis genus intelligendum præter nos: quos (4) quia constat esse, et comparatione (c) (5) potuit induere, salva et proprietate generis, et singularitate. Neque enim si vita vitata est, ut despectui judicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine ejus deputaretur. Atquin servatur natura, etsi suffunditur vita, nec alios novit Christus homines, quam de quibus dicit: *Quem me aiunt esse homines? et: Quomodo vultis ut faciant vobis homines, et ita vos facite illis.* Vide an servaverit genus, a quibus et testimonium sui expectet, et in quos justitiæ vicem mandat. Illos autem cælestes homines si expostulem mihi ostendi, faci-

lius (d) Aratus Persea, et Cephea, et Erigonam, et Ariadnam inter sidera deliniabit. Quis autem prohibuit Dominum illic etiam confessionem hominum faciendam manifeste (6) determinare, ubi suam futuram aperte pronuntiavit? ut ita (7) esset positum: *Qui in me confessus fuerit coram hominibus in cælis, et ego in illo confitebor coram Patre meo qui in cælis est?* Eripere me debuit ex isto terrenæ confessionis errore, quam suscipi noluit (8), si cælestem præcepisset, quia nullos alios homines novam præter incolas terræ; ne ipso quidem adhuc tunc in cælis homine conspecto. Quæ porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublevatus (9), illic probarer (10), quo non nisi jam probatus imponeretur? (e) illic de præcepto (11) examinerer, quo nisi admittendus pervenire non possem? Christiano cælum ante patet quam via; quia nulla via in cælum, nisi cui patet cælum; quod qui attigerit, intrabit. Quas mihi potestates janitricas affirmas juxta romanam superstitionem (f) Janum quemdam (12) et Forculum et Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si unquam legisti apud David (Ps. XXIV, 7), *auferite portas principes vestras* (13), *et subleventur portæ æternæ, et intrabit rex gloriæ.* Si item audisti apud Amos (IX, 6): *Qui assensum illum suum ædificat in cælos, et profusionem suam fundat in terras;* scito et ascensum illum exinde complanatum vestigiis Domini, et introitum exinde reseratum viribus Christi, nec ullam moram aut quæstionem in limine Christianis occursum, qui non dignosci habeant illic, sed agnosci; nec interrogari, sed admitti. Nam et si adhuc clausum putas cælum, memento claves ejus hic Dominum Petro, et per eum, Ecclesiæ reliquisse, quas hic unusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Sed asseverat diabolus illic confitendum, ut suadeat hic negandum. (g) Pulchra videlicet documenta præmittam, (h) bonas mecum claves feram, timorem

LECTIONES VARIANTES.

(1) Recepto Rig. respecto vet. exempl. receptu Latin.

(2) Aginetos Seml. Ageratos cod. Wouwer. Rig.

(3) Ipsi eadem jurgis constantes homines probabit Seml.

(4) Quod Seml.

(5) Esse e comparatione Seml.

(6) Manifeste demit Seml.

(7) At ita Jun.

(8) Noluisset Seml.

(9) Sublatus Seml.

(10) Prober Seml.

(11) Recepto Venet. receptu Seml.

(12) Cardum quemdam Seml. Cardeam quamdam Fran.

(13) Vestri Rig. Venet.

COMMENTARIUS.

CAP. X.—(a) De præcepto dispici cæperint. De præcepto dispici, est inquiri et examinari an præcepto Christi paruerimus, an fuerimus constantes in confessione nominis Christi coram potestatibus. Rig.

(b) Veros homines, Teletos scilicet et Abascantos et Acinetos Valentini. In Agobardino hæc ita se habent: *Veros homines... letos scilicet et aginetos et abascantos Valentini.* In Ursini libro legitur, *ageratos*, ejusmodi autem vocabula reperiuntur inter nugas Valentiniarum, quibus significabant homines veros, perfectos, infasciabilis, constantes, *τελειους, ἀβασκάντους, ἀκινιτους.* Rig.

(c) Comparatione potuit induere. Sic liber Agobardi. Liber Ursini, innuere. Rig.

(d) Aratus Persea, et Cephea, et Erigonem, etc. Videantur Arati *Phænomena*, quem sequitur etiam Cicerone, lib. II de Nat. Deor., ubi Cepheum et Perseum

D post minorem Septentrionem collocat. De Erigone sic Arnobius lib. VII: *Erigone suspensa de laqueo est, ut virgo inter astra ignita sit.* De Perseo et Ariadne denique (quem imitari solet Auctor), Justinus martyr, Apolog. I, ubi postquam illum inter Jovis liberos recensuit: *Quid dicamus, inquit, Ariadne, et quos itidem atque illum inter sidera receptos esse aiunt.* PAM.

(e) Illic de præcepto examinerer. Sic habet vetus exemplar: quæ scriptura confirmat quod supra notavimus, *de præcepto dispici.* Rig.

(f) Janum quemdam et Forculum et Limentinum. In exemplari legitur, *Barnum quemdam.* Rig.

(g) Pulchra documenta. Quasi causæ nostræ instrumenta. Sic, lib. XXIX, c. de Donationibus, *Documenta idonea.* Rig.

(h) Bonas claves mecum feram. Fidei christianæ constantiam. Nam quod sequitur de timore, per deri-

eorum, qui solum corpus occidunt, (a) animæ autem nihil faciunt: commendatus ero hujus præcepti desertione; honeste in cœlestibus stabo, (b) qui in terrenis stare non potui; sustinebo majores potestates, qui minoribus cessi; merebor denique admitti, jam exclusus. Suppetit adhuc dicere: si in cœlestibus confitendum, et hic (1) negandum est; nam (2) ubi alterum, ibi (3) utrumque; æmula enim quæque concurrunt. Etiam persecutionem in cœlis agitari oportebit, quæ confessionis negationisve materia est. Quid itaque cessas, audacissime hæretice, totum ordinem christianæ concussionis in superna transferre, et in primis, ipsum nominis odium illic collocare, ubi ad Patris dexteram præsidet Christus? Illic constitues (4) et synagogas Judæorum, fontes persecutionum, apud quas Apostoli flagella perpassi sunt, et populos nationum cum suo quidem circo, ubi facile conclamant, (c) « Usquequo genus tertium? » Sed et fratres nostros et patres et filios et socrus et nurus et domesticos nostros ibidem exhibere debebis (5), per quos traditio disposita est: item reges et præsidēs et armatas potestates, apud quos caussa purganda (6) est. Erit certe etiam carcer in cœlo, carens sole, aut ingratissimus, et vincula fortasse de zonis, et equuleus axis ipse qui torquet: tum si lapidandus christianus, grandines aderunt; si urendus, fulmina manus (7) operabitur; si (d) bestiis finiendus, (e) ursas septemtrio emittet, zodiacus tauros et leones. Hæc qui sustinuerit in finem, iste erit salvus. Ergone et finis in cœlis, et passio, et occisio, et prima confessio? Et ubi caro, omnibus istis necessaria? ubi corpus? quod solum ab hominibus habet occidi. Hæc nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem præscriptionis istius extrudet, ut non omnem ordinem persecutionis, omnem ejus causæ firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi confessioni forum dederit. Siquidem confessio a persecutione deducitur, et persecutio in confessione finitur. Nec

- (1) Vel *Seml.*
 (2) Næ *Seml.*
 (3) *Ibidem cod. Wouw. Jun.*
 (4) *Constituas Seml.*
 (5) *Debetis Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) *Pugnanda Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) *Munus Seml. Jun.*

sum adjicitur. Ipse Tertullianus lib. de Anima: *Tota paradisi clavis tuus sanguis est.* RIC.

(a) *Animæ autem nihil faciunt.* Sic loqui solet Tertullianus, ut jam observavimus libro adversus Valentin. RIC.

(b) *Qui in terrenis stare non potui.* Dejectus scilicet de fide. RIC.

(c) *Usquequo genus tertium.* Liber Ursini, tetrum. At exemplar Agobardi, tertium. Quod rectissimum esse docet ipse Tertullianus, lib. I ad Nat. *Plane, inquit, tertium genus dicimur. Si qua apud vos saltem ratio est, edatis velim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet.* RIC.

(d) *Bestiis finiendus.* Cui scilicet ad bestias damnato, mors obeunda, vita finienda. Dies finitionis, inscriptione quadam inter collectanea Gruteri, ex Apia-

possunt non una sequi, quæ et aditum et exitum (8). id est, initium finemque disponunt. Porro et odium nominis hic erit, et persecutio hic erumpit, et traditio hic producit, et interrogatio hic compellit, et carnificina hic desævrit, et totum hunc ordinem in terris confessio vel negatio expungit. Igitur si cætera hic, nec confessio alibi; si confessio alibi, nec cætera hic. Enimvero non alibi cætera; itaque nec confessio in cælo. Aut si aliam volunt esse rationem interrogationis et confessionis cœlestis, utique et ordinem suum illi struere debebunt alium longe, et ab ista dispositione diversum, quæ Scripturis notatur, et possumus (9) dicere, *Viderint, dum hic ordo terrenæ interrogationis et confessionis, ex materia decurrens persecutionis et discordiæ publicæ in nomen, salvus sit suæ fidei; ut ita credendum sit sicut et scribitur (10), ita intelligendum sit sicuti auditur. Hic omnem ordinem sustinco, ipso Domino non aliam regionem mundi destinante. Quid enim post confessionis et negationis terminum subjungit? Ne putaveritis (11) venisse me uti pacem mittam in terram; non veni, sed ut macharam, certe in terram. Veni enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam, et socrum adversus nurum suam: et inimici homini domestici sui. Sic enim efficitur, ut tradat frater fratrem in mortem, et pater filium, et insurgant filii in parentes, et mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic salvus erit (Matt., X, 34 et seq.). Adeo totus hic ordo dominicæ machæræ, non in cœlum missæ, sed in terram, illic constituit etiam confessionem, quæ in finem sustinendo passura est mortem.*

CAPUT XI.

Eadem igitur forma, cætera quoque ad martyrii pertinere defendimus. *Qui pluris, inquit (Luc. XIV), fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus; id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo. Qui animam suam invenerit, perdet illam; qui vero perdidit mei causa, inveniet illam.* Proinde enim invenit (12) eam (13), qui negarit lucri-

LECTIONES VARIANTES.

- (8) *Quæ demit Seml. post Rhen.*
 (9) *Possimus Rig.*
 (10) *Ut denit Seml. ex Rhen.*
 (11) *Putaverit Seml. post Rhen.*
 (12) *Inveniet Fran.*
 (13) *Illo Seml. illam Fran.*

D

COMMENTARIUS.

no. *Si permanserit usque in diem finitionis suæ, quod de vidua dicitur. Finiendus, consumendus.* Fabius, declamat. 19: *Filium verberibus ignibusque consumpsi.* Ulpianus, lib. VI, § sed et si quis: *Non tunc cum consumptus est, sed cum sententiam passus est.* Et lib. III De pœnis: *Prægnantis mulieris consumendæ pœna differtur; quod vulgo adjicitur, damnatæ, interpretamentum est.* RIC.

(e) *Ursas Septentrio emittet.* Expendit diligenter signa illa quæ mathematici tantopere observant. Ursas hic vocat quæ Septentriones dicuntur. Duæ sunt, major et minor, quæ ob dispositionem stellarum triones et Septentriones appellantur, Græcis *πλαύστρα ἄμαξαι*. Sic Aratus in *Phanom.*

Ἄρατοι ἄμα τριχῶσαι, τὸ δὲ καλῶνται ἄμαξαι.

LE PR.

faciendo vitam; sed (1) perdet in gehennam, qui se putat negando lucrificare (2) eam. Perdet autem eam ad præsens, qui confessus occiditur; sed inventurus eam in vitam æternam. Ipsi denique præsidēs, cum hortantur (5) negationi, (a) *serua animam tuam*; dicunt, et *noli animam tuam perdere*. Quo modo (4) loqueretur Christus, nisi quo modo (5) tractaretur (6) christianus? Sed cum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, Spiritum Sanctum responsurum repromittit (*Math. X, 20*); et cum in carcere fratrem vult visitari (*Math., XXV*), confessoris imperat curam; et cum Deum vindictam facturum electorum suorum affirmat (*Math., XV*), passionem consolatur illorum: etiam (b) in parabola seminis (7) post cespitem arefacti, persecutionum (8) figurat ardorem. Hæc si non ita accipiuntur quemadmodum pronuntiantur, sine dubio præterquam sonant sapient; et aliud in vocibus erit, aliud in sensibus; ut allegoriæ, ut parabolæ, ut ænigmata. Quemcumque igitur conceperint ventum (9) argumentationis scorpionis isti, quocumque se acumine impegerint, unam iam linea est: ad ipsas res provocabuntur, an secundum Scripturas transigantur. Siquidem tunc aliud significabitur in Scripturis, si non id ipsum reperitur in rebus. Quod enim scriptum est, hoc evenire oportebit. Porro, tunc eveniet quod est (10) scriptum, si non aliud (11) eveniet. *Ecce autem et odio habemur ab omnibus hominibus, (c) nominis causa*, quomodo et scriptum est; et *tradimur etiam a proximis*, quomodo et scriptum est; et *perducimur ad potestates, et interrogamur, et torquemur, et confitemur, et trucidamur*, quomodo et scriptum est (*Math., X*). Sic Dominus edixit. Si aliter edixit hæc, cur non aliter eveniunt, quam (12) edixit, id est, quemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt quam edixit: ergo sicut eveniunt, ita (13) edixit, ita eveniunt. Nam nec licuisset aliter evenire, quam edixit; nec ipse aliter edixisset, quam evenire voluisset. Ita, non aliud significabunt Scripturæ (14), quam in rebus recognoscimus. Aut (15) si nondum aguntur illa quæ prædicantur, quomodo

hæc aguntur (16) quæ prædicata non sunt? Non sunt enim hæc prædicata quæ aguntur, si alia sunt quæ prædicantur, et non hæc quæ aguntur. At nunc, quia (17) ipsa sunt in rebus, quæ (18) in vocibus, aliter dicta creduntur; quid fieret si aliter facta (19) invenirentur? Sed hæc est (20) perversitas fidei, probata non credere, non probata præsumere. Cui perversitati illud quoque opponam, ut si hæc quæ sic aguntur quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa quæ prædicantur, illa quæ non debeant sic agi quemadmodum scripta sunt, ne et ipsa horum exemplo periclitentur, excludi siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est; et (21) relinquitur nec prædicata videri cum evenerint, si aliter prædicantur quam evenire habent. Et quomodo credentur quæ non erunt prædicata, quia non ita erunt prædicata quomodo eveniunt? Ita hæretici quæ prædicantur non ut probata sunt credendo, ea quæ nec prædicata sunt, credunt.

CAPUT XII.

Quis nunc medullas Scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos et sibi discipulos Dominus adoptavit, omnia utique edocendos; et nobis magistros adornavit, omnia utique docturos. (d) Cui potius figuram vocis suæ declarasset, quam cui effigiem gloriæ suæ revelavit, Petro, Jacobo, Joanni, et postea Paulo, quem (e) paradisi quoque compotem fecit ante martyrium? An et illi aliter quam sentiunt scribunt, fallaciæ magistri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos: *Quanta enim, inquit (I Petr. II), gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis! Hæc enim gratia est, in hoc et vocati estis, quoniam et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, ut assequamini vestigia ipsius. Et rursus (I Petr. IV): Dilecti, ne expavescatis unctionem, quæ agitur in vobis in tentationem, quasi novum accidat vobis: etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, uti et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes. Si dedecoramini in (22) nomine Christi, beati estis, quoniam gloria et Dei spiritus requiescit (23) in vobis, dum ne quis vestrum patiat, ut homicida, aut fur,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut *Jun.*
- (2) *Lucrificare Seml.*
- (3) *Cohortantur Rhen. Seml. Oberth.*
- (4) *Quomodo alii.*
- (5) *Quomodo Rig. Seml.*
- (6) *Tractatur alii.*
- (7) *Sermonis Rig.*
- (8) *In persecutione Rig. e libro veteri.*
- (9) *Quodcumque igitur conceperint venenum Jun.*
- (10) *Et Seml.*
- (11) *Aliter Seml.*
- (12) *Quæ Jun.*

- (13) Ergo sicut eveniunt, ita *demit. Venet. substituit vero et sicut.*
- (14) *Istæ add. Seml.*
- (15) *At Seml.*
- (16) *Aguntur demit Seml. post Rhen.*
- (17) *Cum Ciacc.*
- (18) *Et add. Seml.*
- (19) *Acta Seml.*
- (20) *Erit Seml.*
- (21) *Ita Jun.*
- (22) *In demit Seml.*
- (23) *Requiescet Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. XI.—(a) *Serva animam tuam.* Consimiles Paterni proconsulis ad Cyprianum voces occurrunt in historia passionis fortissimi martyris, quas et Augustinus exagilat serm. de eodem Cypr. Ric.

(b) *In parabola seminis post cespitem arefacti.* In exemplari legitur, *In parabola sermonis post cespitem arefacti in persecutionum figurat ardorem.* Ric.

(c) *Nominis causa.* Istud satis excussum est in Apolog., ubi ostendimus ex antiquis responsum esse, e

nomine neque laudem, neque vituperium sperari debere. LE PR.

CAP. XII.—(d) *Cui potius figuram vocis suæ declarasset.* Sermonis sui mysteria, sacramenta, cum scilicet recedunt a litteris suis sensus, ut ipse loquitur hoc ipso opere, cap. 15. Ric.

(e) *Paradisi quoque compotem facit ante martyrium.* Dum scilicet raptus ad usque tertium cælum, ea vidit

aut maleficus, aut (a) alieni speculator. Si autem ut christianus, ne erubescat; glorificet autem Dominum in nomine isto. Joannes vero, ut etiam pro fratribus nostris animas ponamus, hortatur, negans timorem esse in dilectione (I Joan. IV, 18): *Perfecta enim dilectio foras abjicit timorem: quoniam timor pœnam habet; et qui timet, non est perfectus in dilectione.* Quem timorem intelligi præstat, nisi negationis auctorem? Quam dilectionem perfectam affirmat, nisi fugatricem timoris, et animatricem confessionis? Quam pœnam timore puniat, nisi quam negator relaturus est, cum corpore et anima occidendus in gehenna (1)? Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino moriendum docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere! Mandaverat etenim spiritus ad angelum ecclesie Smyrnæorum (Apocal. II, 10): *Ecce diabolus ex numero tuo conjiciet (2) in carcerem, ut tentenini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, et dabo tibi vitæ coronam.* Item ad Pergamenorum de Antipa fidelissimo martyre interfecto in habitatione Satanae. Item ad Philadelphæorum, quod a tentatione ultima liberaretur, qui Domini nomen non negarat (b). Exinde victori cuique promittit nunc arborem vitæ, et mortis veniam secundæ: nunc latens manna cum calculo candido, et nomine ignoto: nunc ferreæ virgæ potestatem, et stellæ matutinæ claritatem: nunc albam vestiri, nec deleri de libro vitæ, et columnam fieri in Dei templo, in nomine Dei et Domini, et Jerusalem cœlestis inscripta, nunc residere cum Domino in throno ejus, quod aliquando Zebedæi filiis negabatur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie martyres? Illorum etenim victoria, quorum et pugna; eorum verò pugna, quorum et sanguis. Sed et interim (c) sub altari martyrum animæ placidum quiescunt, (d) et fiducia ultionis patientiam pascunt, et indutæ stolis, candidam (3) claritatis usurpant, donec et alii consortium illarum gloriæ impleant. Nam et rursus innumera multitudo albat et palmis victoria insignes revelantur; scilicet de Antichristo triumphantes (4), sicut unus ex presbyteris; *Hi sunt, ait (Apoc. VII, 14), qui veniunt ex illa pressura magna, et laverunt vestimentum suum, et candidaverunt ipsum in sanguine agni: vestitus enim animæ, caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculæ vero martyrio*

A candidantur. Quia et Esaias (Is. I, 18) ex russeo (5) et coccino niveum et laneum repromittit. Magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctorum cruore, sine dubio ebrietas ejus martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit, æque ostenditur. Inter omnes enim reprobos; imo ante omnes. Timidis autem, inquit, dehinc cæteris, particula in stagno ignis et sulphuris. Sic timor ejus in Epistola ejus (I Joan. IV, 18), quem dilectio foras abjicit, habet pœnam.

CAPUT XIII.

Paulus vero Apostolus de persecutore (Act. IX), qui primus Ecclesiæ sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans, et convertens machæram in aratrum; lupus rapax Benjamin, dehinc ipse afferens (6) escam secundum Jacob, qualiter martyria, jam et sibi optabilia, commendat! cum de (7) Thessalonicensibus gaudens: *Uti, inquit (II Thessal. I, 3, 4), gloriamur in vobis in Ecclesiis Dei pro tolerantia vestra et fide, in omnibus persecutionibus et pressuris, quibus (e) sustinetis ostentamen justiciæ Dei, ut digni habeamini regno ejus, pro quo et patimini.* Sicut et ad Romanos (Rom. V, 11): *Non solum autem, verum etiam exultantes in pressuris; certi (8) quod pressura tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit.* Et rursus (Rom. VIII, 17): *Quod si filii, et hæredes; hæredes quidem Dei, coheredes vero Christi: siquidem compatimur (9), uti et cum illo glorificemur. Reputo enim passiones hujus temporis non esse dignas ad gloriam, quæ in nobis revelabitur (10).* Et ideo postmodum: *Quis, inquit (Rom. VIII, 35), separabit nos a dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machæra, secundum quod scriptum est: tui (11) causa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora jugulationis; sed in omnibus istis supervincimus pro eo qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mors, neque vita, neque virtus, neque sublimitas, neque profundum, neque alia conditio poterit nos a dilectione Dei separare, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Sed et Corinthiis passiones suas enumerans (II Cor. XI, 33), patiendum utique præfinit: *In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus sæpius; a Judæis quinquies quadragenæ citra*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Gehennam *Seml.*
 (2) Conjicit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Animæ patientiam pascunt, et indutæ stolis candidæ alii. fiducia ultionis candidam *Seml. pluribus demptis.*
 (4) Triumphales *Seml.*
 (5) Rufo *Seml.*

- (6) Ipse etiam escam *Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) De abest *Venet.*
 (8) Arte *Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Compatiamur alii.
 (10) Habeat revelari *Rhen. Seml. Oberth.*
 (11) Tua *cod. Agobardi.*

COMMENTARIUS.

quæ nullus narrare potest aut exprimere, aut etiam D cogitatione comprehendere. LE PR.

(a) *Alieni speculator.* Alienus scilicet agens curas. LE PR.

(b) *Domini nomen non negarat.* Ex Apoc. (III, 10) et I Cor. (X, 13) conferendum; et alibi, *tempus diaboli breve. SEML.*

(c) *Sub altari martyrum animæ placidum quiescunt.* Altaris vocabulo significari videtur terra, quæ fuit

instar altaris martyrum immolationi. RIC.

(d) *Et fiducia ultionis patientiam pascunt et indutæ stolis.* Hæc supplevimus ex membranis Agobardi. Eleganter ait, martyrum animas sub altari depositas in spem resurrectionis placidum quiescere, ac velut in refrigerii prato fiducia ultionis patientiam pascere. RIC.

CAP. XIII.—(e) *Sustinetis ostentamen justiciæ.* Expectatis adventum, exhibitionem judicii. RIC.

unam accepi, ter virgis cæsus, semel lapidatus, et reliqua. Quæ si magis incommoda quam martyria videntur, tamen rursus : *Propter quod*, inquit (II Cor. XII, 10), *boni duco in infirmitatibus, in injuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Etiam in superioribus* (II Cor. IV, 8) : *Qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur; et indigeamus, sed non perindigeamus; quoniam* (1) *persecutionibus agitemur, sed non derelinquamur; qui dejiciamur, sed non pereamus: semper mortificationem Christi Jesu in corpore nostro circumferentes. Sed etsi*, inquit, *exterior homo noster vitatur, caro scilicet, vi persecutionum; sed interior renovatur die et die; anima scilicet, spe promissionum. Nam quod ad præsens, temporale et leve pressuræ nostræ per supergressum in supergressum* (2) *æternum pondus gloriæ perficit* (3) *nobis, non intuentibus quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia, de incommodis dicens; quæ vero non videntur, æterna, de præmiis* (4) *spondens. Thessalonicensibus* (5) *vero de vinculis scribens* (a), *ulique beatos affirmavit*, (Phil. I, 29), *quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pro ipso pati: Eundem*, inquit, *agonem habentes quem in me vidistis, et nunc audistis* (6). *Nam et si labor super sacrificium, gaudeo et congaudeo omnibus vobis, perinde et vos gaudete et congaudete mihi* (ibid., II, 17). *Vides quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit solemnitatem. Ut proximum denique voti sui factus est, qualiter de prospectu ejus exsultans Timotheo scribit* (7) (II Tim. IV, 6, 7) ? *Ego enim jam labor, et tempus disjunctionis instat* (8). *Agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi; superest corona, quam mihi Dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis et ipse supra allocutus* (II Tim. II, 11; II Tim. I, 8) : *Fidelis sermo: si enim commortui sumus Christo, et convivemus; si sufferimus, et conregnabimus;*

si negaverimus, et ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. Ne ergo confundaris martyrio Domini nostri, neque me vinculum ejus; quia prædixerat: Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sanæ mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in Deum, et sana mente, cum ob innocentiam patimur. Sed et sicubi tolerantiam præcipit, quibus magis eam quam passionibus prospicit? sicubi ab idololatria divellit, (b) quid ei magis quam martyria prævellit?

CAPUT XIV.

Plane monet Romanos (Rom. XIII, 4-7) omnibus potestatibus subjici, quia non sit potestas nisi a Deo, quia non sine causa gladium gestet, et quia ministerium (9) sit Dei; sed et ultrix, inquit, in iram ei qui malum fecerit. Nam et præmiserat: *Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem? fac bonum, et laudem ab ea referes. (c) Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita, non in occasione frustrandi martyrii jubet te subjici potestatibus, sed in provocatione bene vivendi, etiam sub illarum respectu, quasi adjutricum justitiæ, quasi ministrarum divini judicii, hic etiam de nocentibus præjudicantis. Dehinc et exequitur quomodo velit te subjici potestatibus, reddere jubens, cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; id est (Matt. XXII, 21) quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ Dei, Deo; solius (10) autem Dei homo. (d) Condixerat scilicet Petrus, regem quidem honorandum; ut tamen tunc rex honoretur, cum suis rebus insistit, cum a divinis honoribus longe est; quia et pater et mater diligentur (11), cum Deo non comparabuntur. Cæterum, super Deum diligi nec animam licebit.*

CAPUT XV.

Num ergo et (e) Apostolorum litteræ mobiles (12) ?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qui etiam Jun.
 (2) Insuper per Rhen. Seml. Oberth.
 (3) Perficiet alii.
 (4) Promissis cod. Agobard.
 (5) Philippensisus Fran.
 (6) Auditis Rhen. Seml. Oberth.

D

- (7) Exsultat dicens Timotheo Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Deversionis insistit Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Ministra Rhen. Seml. Oberth.
 (10) Solus Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Diligenter Fran. Pam.
 (12) Nobiles Pam. nubilæ Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Thessalonicensibus vero de vinculis scribens. Castigandus hic locus et leg. Philippensibus, tum quia additur de vinculis e quibus scripta est prior illa, neutra vero ad Thessalonicenses; tum quod inveniuntur Philipp. I, 7, et quæ sequuntur Scripturæ testimonia: in quorum priori ex græco retinuit vocem agonem; in posteriori confirmat lectionem latinorum emendationum codicum, qui legunt immolator supra sacrificium, pro eo quod alii æmulor. PAM.*

(b) *Quid ei magis quam martyria prævellit? Ait Tertullianus: Sicubi homines Deus ab idololatria divellit, quid magis idololatriæ prævellit, quod prævulsam statim ipsi opponat, quam martyria fortium christianorum? RIC.*

CAP. XIV.—(c) *Dei ergo ministra est. In Agobardino, Dei ergo minister... Ex quibus vestigiis apparet scriptum fuisse, Dei ergo ministerium est, ut supra. RIC.*

(d) *Condixerat scilicet Petrus. Condixerat, hoc est, cum Paulo dixerat, consentanea Paulo dixerat Petrus, Sic lib. de Corona. Quod æque fides pagana condixit. RIC.*

CAP. XV.—(e) *Apostolorum litteræ mobiles. Hæc scriptura es: exemplaris Ursini, quam secuti sumus editione prima quasi litteras mobiles Septimius dixisset, quæ sapienter præterquam sonarent, et aliud esset in vocibus, aliud in sensibus. Nunc mutare sententiam nobiscum liceat, quibus non aliud erit studium quam veri. In Agobardi libro Septimius ait, Num ergo et Apostolorum litteræ mobiles? Quæ lectio retinenda est. Etenim posteaquam probavit auctoritate prophetarum et Evangelii, martyria fortiter obeunda esse Christianis, atque hoc esse præceptum sive mandatum a Domino, id etiam probat citatis Apostolorum litteris, et subjungit, Num ergo et Apostolorum litteræ mobiles?*

(a) et nos usquequaque simplices animæ, (b) et solummodo columbæ, (c) libenter errantes? credo vendi cupiditate. Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus. Quæ tamen passos Apostolos scimus, manifesta doctrina est; hanc intelligo solam Acta decurrens; nihil quæro; carceres illic, et vincula, et flagella, et saxa, et gladii, et impetus Judæorum, et cæcus nationum, et tribunorum elogia (1), et regum auditoria, et proconsulum tribunalia, et Cæsaris nomen interpretem non habent. Quod (d) Petrus cæditur (2), quod (e) Stephanus opprimitur, quod (f) Jacobus immolatur, quod (g) Paulus distrahitur (h), ipsorum sanguine scripta sunt. (i) Et si fidem Commentarii (3) voluerit hæreticus, instrumenta imperii loquentur, ut lapides Jerusalem. Vitas Cæsarum legimus; orientem fidem Romæ primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruce adstringitur. Tunc Paulus civitatis romanæ consequitur nativitatem, cum illic martyrii renascitur generositate. Hæc ubicumque jam legero, pati disco; nec mea interest quos sequar martyrii magistros, sensusne an

A exitus Apostolorum; nisi quod et sensus in exitibus recognosco. Nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse sensissent. (4) Cum vincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, discipuli fientes et orantes ne se Jerosolyma committeret, frustra oraverunt. Ille enim, quod semper docuerat animatus: *Quid fletis, inquit, et contristatis cor meum? At ego non modo vincula Jerosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 13, 14); fidentes scilicet, passiones ad voluntatem Dei pertinere. Non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere tantaverant (5), ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. Quod si jam tunc Prodicus aut Valentinus assisteret, suggerens, (j) non in terris esse confitendum (6) apud homines; minus vero, ne (7) Deus humanum sanguinem sitiatur, nec Christus vicem passionis, quasi et ipse de ea salutem consecuturus exposcat; statim audisset a servo Dei, (k) quod audierat a Domino diabolus: *Recede, Satana, scandabon**

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ellogia Jun.
(2) Editur (ἐπίσταται) Nig.
(3) Commentarii Rhen. Seml. Oberth.
(4) Scissent cod. Agobard.

- (5) Tentaverunt Rhen. Seml. Oberth.
(6) Conandum Rhen. Seml. Oberth.
(7) Homines, quod nec Seml.

COMMENTARIUS.

Hoc est: Nonne sunt omnibus notæ, claræ, manifestæ? Et sane sunt. Mox ingerit: Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus? nec tam claræ illæ sint et manifestæ, quin admittant interpretationis alienius benignitatem. Veniamus ad res ipsas. Videamus quid ipsimet Apostoli, suarum litterarum interpretes, fecerint. Vitam certe ipsi suam martyrio impendere non dubitaverunt, de Dominico scilicet præcepto nihil ambigentes. Ric.

(a) *Et nos usquequaque simplices animæ.* Hæc sunt dicta, vel potius aculei scorpionum, cujusmodi supra. Ric.

(b) *Et solummodo columbæ.* Non etiam prudentia serpentes, alludit ad illud Christi apud Matth.: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ.* Ric.

(c) *Libenter errantes.* Incauta simplicitate aberrantes, et avolantes ab dominicis ædibus. Ric.

(d) *Petrus cæditur.* Sic habet vetus exemplar Agobardi. Verumtamen cum hoc loco mortes Apostolorum per suppliciorum genera designentur, Petri passionem significantiore verbo descriptam fuisse arbitramur, et mendosum esse quod hic legimus, *cæditur*. Itaque legendum *editur*, quod est, sustollitur et suspenditur, edita et erecta cruce, ἐπισταται. quod vulgata versio dixit, exaltatur. Joan. c. XII: *ἐπεὶ ἐφώθη ἐκ τῆς γῆς*; verba sunt Christi significantis qua morte esset moriturus: *Si exaltatus fuero a terra.* Sulpitius Severus: *Petrus in crucem sublatus est.* Ric.

(e) *Stephanus opprimitur.* Impetu saxorum, lapidatione. Ric.

(f) *Jacobus immolatur.* Frater Domini, an frater Joannis? Fratrem Joannis Herodes interemit gladio; Lucas, Act. XII: *Ἄνελθε οὗ ἐλάσθητε, τὸν ἀδελφὸν Κυρίου, μαχαιρῶν*; quod in martyrologiis accipitur pro decollatione, et minime convenit immolationi. Itaque dicendum hic designari Jacobum fratrem Domini, quem Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, fuste ful-

lonis in cerebro percussum interiisse tradunt; sed ex Hegesippi narratione, satis inepta et futili, quæ tamen, quantum ad genus mortis, firmari videatur, hinc Septimii nostri verbis: ut Jacobum fratrem Domini immolatum fuisse dixerit, fuste fullonis, tanquam popæ malleo seu clava, mactatum. Ric.

(g) *Paulus distrahitur.* Capite separato et abervice reciso. Separationem opus esse machære ait Septimius, lib. IV adverb. Marc. et Lucas *διαμεριστὸν* dixit quod Matth. *μαχαιρῶν*. Itaque distrahitur Paulus decollatione, principalem corporis partem auferente. Nam hoc accidit iis qui tali supplicio plectuntur, ut non cadant integri, nec jaceant cadavere toto. Etenim decollatorum capita pilo fere aut hastæ præfixa. Ric.

(h) *Cæditur, opprimitur, immolatur, distrahitur.* Ludit Septimius in antithetis. Petro Stephanum opponit. Etenim Petrus in cruce editus et sublimis, at Stephanus acervo saxorum obrutus. Jacobum vero opponit Paulo. Etenim Paulus trunco capite duas in partes distractus est; at Jacobus immolatus, ietu fustis afflictus terræ, concidit integer. Victimariorum disciplina erat, hostias ita credere et exanimare, ut non reluctarent, sed quasi sponte procumberent. Ric.

(i) *Et si fidem commentarii voluerit hæreticus.* Hoc est, Si ex publicorum etiam archivorum fide doceri voluerit. Sic lib. de Idololatria: *Volunt scilicet tempus persecutionis, et locum tribunalis, etc.* Ric.

(j) *Non in terris esse confitendum apud homines.* Ii quoque sunt aculei scorpionum, ut supra.

(k) *Quod audierat a Domino diabolus.* Imo, ipse Petrus, Matth., XVI, 23. Sed aliquis erga Petrum affectu Matthæi narrationem sic accipi voluit, quasi ea verba, propter quæ Petrum Christus increpat, non tam ipse Petrus protulisset, quam per os Petri diabolus. Enimvero Chrysostomus, ut in manifesta re, aperte contradicit: *οὐκ εἶπεν, ὁ Σατανᾶς ἐπιθυῖατι δὲ σὺ, ἀλλ' ὕπαρξαι ὁπίσω μου, Σατανᾶ, καὶ γὰρ ἐπιθυμῆσαι ἔσται ἄντικειμένον, τὸ μὴ παθεῖν τὸν Χριστόν.* Ric.

mihī es; (a) scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, etc. Hæc ita se habent in exemplari, quæ tamen haud faciunt quicquam ad Tertulliani propositum, et opinamur insita fuisse eadem manu, qua præcedens incre-

A ista (1) suffudit; (b) nulli infirmorum facile nisi (2) nocitura, si qui non hanc nostram ex (5) fide præberit, vel etiam superbiberit potionem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Illa Fran.*
(2) *Nisi inser. hæg.*

(5) *Ea Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, etc.* Hæc ita se habent in exemplari, quæ tamen haud faciunt quicquam ad Tertulliani propositum, et opinamur insita fuisse eadem manu, qua præcedens incre-

patio detorta in diabolum, ablato nomine Petri. Ric.
(b) *Nulli infirmorum facile nisi nocitura.* Nulli facile nisi, pro, Nulli non facile nocitura. Sic loqui placuit Septimio. Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS PRAXEAM.

ARGUMENTUM. — Praxeas Phryx ex Asia oriundus, B fidei causa in carcerem conjectus olim, ob cujus ærumnas, non admodum memorandas, animo multum intumuerat; de Ecclesia tamen egregie meritus erat; cum enim Pontifex (Eleutherius aliis, aliis Victor dicitur) Montanistas, qui in transmissa fidei professione catholicos se ferebant, jamjam communionis litteris donare vellet, Praxeas ex Asia tum adventans vulgatos ea in provincia Montanistarum errores aperuit, effecitque, ne homines illi pontifici optimo illuderent, suus demum fastus miserum perdidit: dum enim martyris titulis nunquam non gloriatur, communem eum superbis omnibus sortitus est exitum, novæ sectæ infelix conditor; unum enim Deum ita agnovit, ut omnem personarum distinctionem tolleret, asseverare ausus, ipsum Patrem carnem sumpsisse, in crucem actum, et ad suam hodie dexteram considerare. Sectatores illius *Patropassiani* aut *Monarchici* dicti, quod unam duntaxat sanctissimæ Trinitatis personam statuerent.

Præstantissimum, quod certe post lapsum suum scripsit, est illud contra Praxeam, quo fidem Trinitatis suscipit defendendam, de hac etenim Montanistæ ab Ecclesia catholica non dissidebant. Vocabulo Trinitatis hoc in opere *Septimius* expresse utitur, et fraudem patefacit hæreticorum monarchicæ nomen usurpantium ut *unicum omnipotentem mundi creatorem se vindicare* rudioribus suadeant, dum interim *de unico hæresin faciunt*. Ut Patris et Filii personarum distinctionem evincat, oportet, inquit, *totum de Filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit... Ante omnia Deus erat solus... quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum rationem suam, verbum, sapientiam; quam postea ad extra emisit, et factus est sermo exterior.* Sermonem appellandum

censet Verbum Dei *Tertullianus*, solum post extrinsecam ejus prolationem, seu manifestationem in universi creatione factam juxta antiquissimorum theologorum loquendi phrasin et modum; fatetur tamen *Sermonem in primordio apud Deum fuisse. Nam etsi Deus nondum Sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quæ Sermonem mox erat dicturus.* Ex quo patescit quo in sensu alibi dixerit: *Fuit autem tempus, cum et delictum et Filius non fuit*, videlicet quantum ad externam per creationem rerum manifestationem, præsertim cum dixit: *Fiat lux*; nam quantum ad generationem ad intra semper fuit cum Deo Patre Filius ejus verbum et sapientia. Ostendit insuper *Tertullianus*, Filium ex Patris esse substantia et Spiritum Sanctum a Patre per Filium procedere; Verbum, quod ab omni æternitate erat apud Deum, quodque quasi ex eo ad creandum et regendum mundum exiit, personam esse subsistentem, quæ tamen et varia a Patris substantia non est; inde non sequi duos esse Deos et duos Dominos; Filium, non Patrem, factum hominem, nec desiisse Deum esse, adeo ut naturæ humanæ idiomata in Christo inventa fuerint. Uno verbo, perspicue in hoc tractatu Ecclesiæ fidem de Trinitatis necnon Incarnationis mysteriis explanat. **LUMP.**

CAPUT PRIMUM.

Varie diabolus æmulatus est veritatem. Affectavit illam aliquando defendendo concutere. Unicum Dominum vindicat omnipotentem mundi conditorem, ut et de unico hæresim faciat. Ipsum dicit Patrem descendisse in Virginem (1), ipsum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Jesum Christum. Excidit sibi coluber, quia Jesum Christum post baptismum Joannis tentans, ut Filium Dei aggressus est;

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Virgine Seml.*